

POJETÍ ČESKÝCH DĚJIN

SBORNÍK

II

Říjen 1987

ÚVODEM

Druhý svazek Pojetí českých dějin vychází téměř dvě léta po svazku prvním, který vyšel v lednu 1986. Domníváme se, že se nám i tentokráte podařilo shromáždit několik cenných příspěvků.

Úvahy o smyslu či pojetí českých dějin a zvláště některých jejich úseků se objevují i v jiných sbornících a časopisech a to jak doma, tak i v zahraničí. Zájemci o tuto problematiku mají ztíženou situaci tím, že se jim do rukou dostane většinou jen zlomek produkce. Proto bychom uvítali iniciativu toho, kdo by sestavil bibliografii prací, které se v posledních letech zabývaly smyslem či pojetím českých dějin.

Čtenáře upozorňujeme, že téměř současně s naším sborníkem se objeví dvě větší strojopisné publikace, které s ním tematicky velmi úzce souvisejí. Bude to jednak sborník k výročí v roce 1988, jednak anketa historiků o první republice, který vyjde jako 23. či 24. číslo Historických studií.

Musíme počítat s tím, že se druhý svazek Pojetí dějin dostane do rukou i čtenářů, kteří nečtli svazek první. Pro ty zde uvádíme tituly článků, které obsahoval:

Erazim Kohák, Dějiny a smysl

Petr Pithart, Dějiny, kampaně a národní sebevědomí

Jaroslav Mezník, O české malosti /a také velikosti/

Jan Šimsa, Jaký potřebujeme dějepis ?

Milan Otáhal, O české specifice

Iva Kotrlá, Právo na dějiny, nebo bezpráví dějin ?

Radomír Malý, Má "smysl českých dějin" ještě nějaký smysl?

Brno, 28. října 1987

České dějiny a národní identita /Sedm tezí/
 Bedřich Loewenstein

Někdy je třeba začít od Adama:

/1/ Není celkem sporu o tom, že člověk není jen bytostí přírodní s pevnou pudovou strukturou, nýbrž něčím, co biologické danosti přesahuje. To, že člověk vyrábí nástroje, že si technikou podmaňuje přírodní síly až k možnému zničení této přírody i sebe sama, činí jednu stránku překerní a výjimečné lidské existence. Protože se člověk nejen "chová", nýbrž "jedná", tj. rozhoduje o více možnostech, je dále bytostí morální, ručí tedy tak či onak za to, co dělá: bez této dimenze by ani výchova ani trestní sankce neměly smysl. Protože člověk konečně je s to přehlédnout úzké pole své životní aktivity, meze svého prostředí a lhůtu svých vlastních pozemských let, je konečně bytostí myslící, reflektující, schopnou si klást otázky po souvislostech a smyslu.

Skutečnost, že většina lidí žádné nástroje nevynalézá, jedná bez morálních skrupulí, nepřemýšlí o tom, odkud pocházíme a kam jdeme, tato antropologická určení nevyvrací. Pohybujeme se nikoli ve světě přírodním, nýbrž socio-kulturním, který nám zprostředkuje jak technické dovednosti, tak elementární pravidla mravnosti i odpovědi na otázky po širších souvislostech. Tento sekundární svět civilizace má pro všechny známé typy lidských společností zcela základní funkci; bez jeho vzorců, pravidel, preformovaných odpovědí je člověk vystaven zmatku, chaosu, hrůze z nicoty.

Ačkoli tradiční civilizace je vnímána jako represivní, protože prvotní svět elementárních pudů omezuje, mívá ztráta jejích symbolů, regulí a "orientačních tabulek" šokové, traumatizující důsledky. Člověk je vržen zpět na sebe jako před-civilizační, konec konců biologickou bytost, a na cizí, nepřátelský svět reaguje bezradným strachem a sklonem k agresí. Evropský novověk vskutku oslabil a postupně rozbil tradiční formy integrace typu vesnické pospolitosti, cechovní organizace i s odpovídajícími technicko-ekonomickými strukturami, politickými vazbami i nábožensko-morálními kodexy. Tím je ohrožena nejen individuální orientace, ale i schopnost soužití, ne-li samotné přežití: vykořeněný, společensky i morálně degradovaný

proletariát z počátku průmyslové revoluce je jen extrémní formou, paradigmatem novodobého "osvobození" od tradičních forem výroby, sociálních a morálních vazeb. Marx se pouze mýlil důrazem na ekonomickou stránku naší postupující proletarizace. /2/ Toto postupující vakuum se ovšem záhy pokoušely naplňovat nové orientační systémy. Puritanismus se svou pracovní askesí, liberalismus svým "náboženstvím svobody", jakobíni svou teroristickou republikánskou ctností, utilitaristé svou teorií maximálního užitku a štěstí co největšího počtu beze sporu ovlivnily hodnotový svět buržoazního 19.století, nebyly však s to stabilizovat **moderní civilizaci**, stále revolucionovanou vědeckými a technickými inovacemi i tlakem nových společenských vrstev, deroucích se nahoru. Zejména tyto vrstvy, jen napůl odrostlé **tradičním formám** integrace, byly většinou málo přístupné specificky buržoazním orientačním systémům a tíhly k náhražkám náboženství. Náboženství **bývalo** víc než "steskem sužovaného tvorstva", "citem bezcitého světa", "iluzorním štěstím", nýbrž životně důležitým návodem provázejícím člověka od narození po smrt, osmyslňujícím veškeré jeho konání, zprostředkujícím vědomí souvislosti mezi jeho malým světem a **dramatickou kosmických rozměrů**. Neptám se, byly-li odpovědi náboženství správné, neměly-li funkci posvěcovat nespravedlivý statut quo. Podstatné je, že uspokojovaly potřeby, které zvětšelé symboly, vyprázdněné rituály, podvrácená věrouka od určité díby již nebyly s to plnit.

Znejištěného "zproletarizovaného" moderního člověka nejúspěšněji podchycují ideologie nacionalismu. Z církevních tradic si berou ideu vyvoleného lidu, která **nabývá** té či oné formy národního mesianismu; střídají se ovšem obsahy toho, co příslušníkům toho kterého národa ~~dává~~ dodává pocit hrdosti, převahy, sebejistoty - od "protestantské svobody" po "civilizační vymoženosti", od "Třetího Říma" po "evangelium revoluce". Nechybí galerie národních kultovních figur, hrdinů, světců a mučedníků; nechybí liturgie, symboly, sebecelebrace ve formě praporů, hymen, průvodů, slavností. Nechybí legendy ani ďáblové, nechybějí zrádci, apostatové, jidášové, dogma jednoty a s ním rituál očisty a pronásledování nonkonformních živlů. Nechybí konečně posvěcené dějiny jako klíč k sebepochopení a sebeospravedlnění.

Tato nacionální ideologie ovšem v jednotlivých zemích a

gistorických fázích mívá odlišný charakter: jednou spíše progresivní, otevřený, liberální, jindy temně iracionální, fanatický, výlučný. Je příliš zjednodušené nacionalismus typologizovat podle toho, má-li určitý národ svůj stát nebo nikoli: v prvním případě si prý "může dovolit" zdůrazňovat kritéria ideová, politická, civilizační, může vyzařovat prestiž, získávat sympatie a přívržence, nabízet program, kdežto národ bez státu je nucen uzavírat se v sebeobraně proti svodům zvenší a klást akcent na jazyk, původ, dějiny, obyčeje. Jsou případy národů malých, nestátních, s výrazně ideovou, třeba katolickou, orientací, a jsou národy státní, které přesto upadly v kmenový, šovinistický nacionalismus. Podstatná je politická kultura, která vzniká z velmi rozmanitých zdrojů a tradic.

/3/ Pro vznikající český nacionalismus národní dějiny byly nejdříve lomem, odkud vlastenci vybírali tu protiněmecké tendence Dalimila či vladislavského zemského zřízení, tu mýtus praslovanské demokracie, tu tradici svatováclavskou a svatojanskou, tu slávu přemyslovského či karlovského státu, tu Žižkovu válku. Tento konglomerát různorodého se přirozeně nemohl stát - v této podobě - "světovým názorem", schopným konkurovat tradiční soustavě hodnot. Sloužil však jako kontrast k přítomné bezvýznamnosti, konstatované s kollárovsou plačtivou sebelítostí; mohl se stát i povzbuzením k vlastní aktivitě. Konkrétně odpověď na přítomné otázky sociální, kulturní, politické z českých dějin jako takových neplynula: jediné snad vůle být. Už i ráz tohoto "bytí" byl však v rámci předbřeznového bohemismu mnohoznačný; platforma zemského patriotismu měla dost místa pro německy mluvící obyvatelství Čech, kdežto jungmannovské pojetí češství zužovalo na jazykově českou část a bilingvální vlasteneckou šlechtu z národa vylučovalo.

Nevím, zda toto zúžení bylo nevyhnutelné; bylo však politicky osudné a vedlo i k selektivní koncepci českých dějin jakožto dějin pouze jazykově českého národa. Palacký, který původně vycházel z pozic utrakvistického zemského vlastenectví, od 1848 přenesl těžiště na český národ v tomto smyslu, čímž teprve vystupoval do popředí protiklad mezi slovansko-demokratickým a svobodomylovným živlem domácím a panovačným, dobytčím, hierarchickým živlem německým. Jestliže tato

ideologická projekce totálně zkreslila český středověk, pak druhá selekce, obraz husitství jako historicky prvního boje proti sloupům středověku - víře v autoritu a feudální hierarchii - z ideologicky relevantních českých dějin vyloučilo dlouhá století formovaná katolictvím. Palackého duchaplná koncepce, spojená s obrovskou badatelskou prací, nesporně oplodnila přemýšlení o české minulosti a místo nekritického kultu "šerého dávnověku" jako takového do historické diskuse přivedla protestantsko-liberální hodnoty.

Bohužel autoritativní postavení vůdce národa a monolitní charakter české společnosti druhé poloviny 19. století ztěžovaly otevřené diskuse a Palackého filozofii českých dějin uměníly v několik laciných pokleslých hesel. Tlak na každého ve smyslu národního konsensu nebyl příznivou půdou pro diferencované duchovní výkony /Patočka/; a tak i revize Palackého obrazu dějin Gollovou školou nepronikla mimo akademické kruhy. Praxe českého integrálního nacionalismu při všem sektářství byla do velké míry jen vnějšková a formální, tj. usilovala o vnějškově český ráz společnosti a kultury, zatímco obsah českého života se málo lišil od života sousedů - počínaje malířstvím a hudbou a konče činností sokolů a živnostenských komor. Právě pro tuto velkou podobnost sociologickou, organizační, kulturní i mentální byla česká společnost přecitlivělá vůči kritickým hlasům jednotlivých nonkonformistů a reagovala hystericky, když se někdo dotýkal jejich tabu. Psychologicky tento sklon signalizuje vnitřní nejistotu, slabou identitu, která se maskuje hlučným fangličkářstvím a fanaticky zdůrazňovanou příslušností k národu.

/4/ Proti šosácké praxi, dovolávající se historické "velikosti", heroismu a národního martyria, zatímco přítomnost tonula v provincialismu a druhořadosti, stavěl Masaryk zprvu etos vědce, zavázaný pravdě; na tomto pozadí teprve rozumíme bezohlednosti jeho boje proti prolhanému kultu rukopisů. Až později se sociolog, kritizující mýtický historismus české kultury, obrací k dějinám - ne pro ně samotné a také ne jako kompenzací přítomné malosti, nýbrž pod tlakem orientace jeho okolí, kterou se Masaryk snaží přesnažit a podsouvat jí svůj vlastní realistický program - realisté v 90. letech celkem úspěšně usilovali o vedení v mladočeské straně.

Nepomáhají lamentace nad Bílou horou, volá TGM, nepomáhá tvrzení, že jsme národem Husovým, Žižkovým, Chelčického, když tento historismus jen dodává alobo vlastní nečinnosti a malátnosti. Masaryk, kterému prvotně vůbec nejde o češství, slovanství, vlastenectví, nýbrž o pravdu /"národ, který najde svou duši, neztratí svůj jazyk"/, Tím však bezděčně navazuje na Palackého pojetí, ba ještě zesiluje jeho selektivnost. Hledat, slyšet, milovat, bránit pravdu; vítězit duchem a mravností, ne mečem a krví - tímto etickým programem jazykový, "kmenový" nacionalismus mohl získat morálně filozofickou legitimaci, jenže česká společnost i historici nad ním stáli v rozpacích.

Masarykův politický úspěch, mimochodem dosažený v protikladu k jeho filozofii 90.let, jistě fascinoval, posiloval přítomnostní, aktivisticko-demokratické a evropské složky české společnosti na úkor falešného, nazpět a do sebe obráceného, zatuhlého nacionalismu. Přesto jeho "humanismus s vyhrnutými rukávy" také nahrával lacinému pseudopokrokařství, samolibému, alibistickému skrývání se za autoritu dosud kaceřovaného politika, spoléhání se na to, že "pravda vítězí", neboť svět a dějiny jsou s námi. Jistě nebylo dosti času na to, aby se národní identita z oblasti jazyka a národní kultury přenesla na demokratický stát a jeho ústavu: stále přežívala stará představa, že republika je nástrojem jazykového národa, k němuž se "po překonání vichřic hněvu" opět vrátila vláda. Jako se v nacionálně zkresleném obraze českých dějin Němci objevovali jen jako přivandrovalí kolonisté /a pošetilí němečtí ideologové svou arogancí k tomuto omylu přispěli/, tak nyní těžko hledali své místo v "českém národním státě". Ale i katolická církev, z níž po r.1918 inteligence hromadně vystupovala, se vzhledem k "husitské" ideologii nového státu ocitla v dilematu; katoličtí Slováci se s takto pojatým státem také nesnadno identifikovali. Měla tedy Masarykova filozofie českých dějin dvojí tvář: byla pokusem o orientaci k nadnacionální pravdě a k praktickým "morálním" přítomným úkolům, na druhé straně tradiční český nacionalismus vybavila falešným pocitem morální převahy a historické legitimacy.

/5/ Katastrofa z let 1938-45, zhroucení prvorepublikánských hodnot i iluzí, háčovský pokus, zachránit etnickou substanci obětováním na zcela vstřebané politické kultury, oslabily

českou občanskou společnost. Vznikl dojem, že je třeba celkové revize, zdaleka nejen zahraničně politické, a že český národ se musí rozloučit jak se svými svedenými německými spoluobčany, tak i s některými strukturami ekonomickými a politickými. Tento benešovský pokus, promyšlený a machiavellistický, ztroskotál však stejně jako Háchův na velmocenské bezohlednosti a na ideologickém fanatismu. Zajisté existence jazykového národa v žádném okamžiku nebyla ohrožena; z české občanské společnosti, která nebyla jen organizací sociálně ekonomických zájmů, však nezůstalo takřka nic. Populistická filozofie, podle níž "lid" má vždy pravdu, jednak strašlivě zjednodušila otázky lidského soužití na elementární materiální zájem vrstev prostých a snadno manipulovatelných, jednak tento "lid" zcela monopolizovala pro jedno mocenské centrum. I tak slabě vyvinutá česká občanská společnost, znejištěné liberální tradice, málo vyvinutý smysl pro mnohost, pro toleranci, pro individuální svědomí i pro individuální vzestup, zdánlivě nebo skutečně **zkompromitované** elity, to vše usnadnilo vítězství hnutí, které nenastupovalo s marxistickým, nýbrž "lidovým" programem a vehementně se dovolávalo českých dějin.

Nejedlovsky interpretované české dějiny sice měly hlavní smysl: prokázat legitimitu jejich vyústění v nadvládu komunistických "dědiců všech pokrokových tradic", nicméně převzalo toto nové pojetí i některé části Palackého koncepce. Byl to zejména důraz na husitství, chápáné jako národní a lidová revoluce, dále na jazykově české plebejství, projevující se v bojích proti cizím pánům, popřípadě domácím "odrodilcům": česká šlechta, katolická církev, poněmčená města, dravá česká buržoazie se - s výjimkami - octly na stárně protilidové a tím de facto i protinárodní. Populistický kult lidu a **lidovosti** nemusil objevit pro historické tradice českého národa obraz selských bouří a vykořisťovaného nevolného lidu - byl součástí národního povědomí od dob Jiráskových románů i rozsáhlé agrární historiografie. Podobně marxistický obraz husitství spíše konzervoval tradiční jeho místo v Palckého filozofii českých dějin - proti pekařovské revizi. Také exploze prací o dějinách dělnického hnutí sotva objevila panenskou půdu: spíše tuto tradici proměnila v hagiografii, dokládající platnost úředně proklamovaných dogmat.

Celkem tedy ideologický obraz českých dějin, koncipovaný v 50. letech, jakkoli navazoval na některé rysy staršího nacionálně pokrokařského pojetí, selektivnost těchto konceptů ještě zesílil a dějiny nevidaně ochudil. Neustále kampaně - o úloze církve v českých dějinách, "masarykismu", sociáldemokratismu, "pekařovštině", kosmopolitismu apod. - i tak redukované dějiny změnil v sektářské schéma, jehož jedinou funkcí bylo oceňovat všemožná kacířství. Ritualizované politice tak odpovídalo černobílé panoráma hrdinů, mučedníků, padouchů a zrádců. Otázka, odkud přicházíme a kam jdeme, byla zodpovězena autoritativně s naprostou určitostí a bez zbytečných otázek. Světonázorová a funkce dějin a služebnost dějepisu byly dovedeny ad absurdum.

/6/ Šedesátá léta tuto tlustou ledovou krů na mnoha místech prolomila a dala namnoze průchod autentické minulosti, umlčeným tradicím, pomlouvaným jednotlivcům. Celkové schéma sice nebylo rozbito, ale znevěrohodněny četné jeho části, vneseno mnoho barevných odstínů do dosavadního černobílého obrazu, zakademičtena, zvědčtjena a tím odideologizována historiografie v mnoha ohledech. /Její politický potenciál vyplýval jen z napětí mezi jejími výsledky a oficiální hagiografií resp. démonologií./

Ani "normalizace" 70. let, která znovu tabuizovala nejnovější dějiny a umlčela velkou část tvůrčích historiků, nemohla otočit kolo zcela zpět k primitivním ideologickým schématům. Vládnoucí cynismus snad ani nepotřeboval historické legitimace, stačily podrobovací rituály. Historiografie 70. a 80. let v obtížnějších podmínkách uvnitř i vně oficiálních struktur tak více méně pokračuje v tendencích 60. let, jejichž společným rysem se mi zdá být postupná ztráta ideologické funkčnosti tak či onak pojaté minulosti. Je jistě důležité mít nezkrácený obraz české politiky 19. století /Otáhal, Urban/, postavy TGM /masarykovský sborník, Opat/, Karla IV. a Václava IV. /Spěváček/, problému tolerance v českých dějinách /sborník k výročí Tolerančního patentu Josefa II./, diskutovat o problematice česko-německých vztahů /od Danubia a Bohema až po Křena a Kurala/ - abych uvedl jen několik příkladů prací, které mě zaujaly. Tyto studie do určité míry přispívají k politické kultuře okruhu jejich čtenářů. Chybí

však naléhavost a palčivost někdejšího zpřítomňování, aktualizování, bezprostředního prožívání minulosti a jejích zápasů. Poklesla snad vůle národa být sám sebou na úroveň fandění sportovcům a nechuti k určitým jiným etnickým skupinám, protože nicotnost politického života, nevysoký prestiž dnešní československé vědy, techniky a kultury, postupující zamořenost životního prostředí znesnadňují radostnou identifikaci současnou a tím i minulou? Anebo jen problémy, kterými čelíme, jsou bytostně jiné než všechny zkušenosti předchozího tisíciletí národních dějin? Není snad už vůbec nejen historická, ale i národní orientace neschopna prostředkovat lidem základní hodnoty sociokulturní, kategorie smyslu?

Nenarušená národní sebespokojenost a samozpravedlnost Francouzů, Poláků, Rusů, nejnovější touha i západních Němců, mít dějiny jako všechny ostatní **národy**, dějiny, kterým se není třeba vyhýbat jako domu katově, neustále nová vzplanutí nacionálních orgií, národního egoismu, šovinistické nenávisti k cizincům, to vše, zdá se, nesignalizuje konec věku nacionalismu. Není naopak právě v době nadnárodních integrací, globálních strategií, kosmopolitních technologických a konzumních posunů, prefabrikovaných návyků, třeba národních protivah? Nevyžaduje rychlost inovací, hektické střídání mód a směrů, zakotvení v národní minulosti, v pocitu domova, ve folklóru a regionalismu? Odpověď nebude snadná. Snažím se nezapomenout, že náhražkové náboženství nacionální modloslužby bylo slepou uličkou barbarství, vedlo k regresu a k podkopání evropské civilizace, ke kriminalizaci celých skupin obyvatelstva, k pošlapání práv jednotlivce ve jménu absolutizovaného národa. Potřebuje dnešní český národ proto, aby se ve světě vyznal, nacionální ideologii, potřebuje národní dějiny?

/7/ Je jistě pravda, že osobnost potřebuje paměť, nemá-li degenerovat na "osobnost okamžiku". Paměť však nesmí vynechávat, co se nehodí, musí být nemilosrdně kritická a snažit se neprodukovat "užitečné sebeklamy". "Užitečné sebeklamy" historické mívají někdy dlouhý život; životy falešných svědků a přímluvců mohly zajisté povznést lidi nad sebe, být jim oporou a zdrojem hrdosti; falešné rukopisy inspirovaly několik generací umělců k tvorbě. Reálné české dějiny však mohou být neméně poučné, budeme-li respektovat dvě metodická hlediska: Že dějiny za prvé

nejdou galerií světců a hěrců, nýbrž omylných, slabých, často zlých a hloupých lidí, jako je máme dnes a denně kolem sebe. Dějiny jejich omylů, selhání, utrpení, proměn jejich životních podmínek, jistě nepřispějí ke kultu čistého a neposkvřněného národa, zato však k pochopení toho, co je člověk, jaké jsou jeho meze a možnosti, které jsou slepé uličky i schůdnější stezky, jaké jsou pravidla hry civilizovaného života.

Druhé hledisko: České dějiny nebyly jen dějinami českého etnika, nýbrž stálého soužití, vzájemného pronikání se sousedy, přejímání forem života, myšlení, kultury, techniky, ekonomie. Je absurdní chtít izolovat jeden národ z evropské soustavy "spojitých nádob"; o to absurdnější v národnostně smíšených Čechách, v kosmopolitní Praze. Pokusme se postihnout identitu Prahy, formované cizími kolonisty, mnišskými řády, cizími reformačními idejemi, gotickými i renesančními hutěmi, židovským ghettem, dvorem Karla IV. i Rudolfa II., vlášskými paláci cizí vojenské šlechty a kostely rovněž cizích, do země povolaných rekatolizačních řádů! Čím by byla Praha bez Karlova mostu, postaveného Švábem Parlěrem a vyzdobeného kosmopolitní galerií světců, čím bez staveb dolnorakouského Rieda nebo bavorských Dientzenhoferrů? Čím by byl český hospodářský život bez židovských podnikatelů a bankéřů, bez průmyslových center v německém pohraničí, bez odbytišť v ostatních částech monarchie? Čím by byla Praha prvních desetiletí našeho století bez pražské německé literatury?

Falešné obranářství, hloupá skromnost, omezující obzor na etnické češství, nás připravuje o skutečné bohatství českých dějin, zbytečně snižuje úroveň českého vědomí, českého vkladu do evropské pokladnice, a uměle vytváří dojem malosti a provincialismu. Je známo, že tento pocit demobilizuje; navíc vznikl z ideologického sebeklamu. A jako česká kultura byla vždy součástí Evropy a každý izolacionismus zkresluje problematiku i proporce, tak nelze ani české politice rozumět bez aspoň středoevropského kontextu: je úkolem autentické historiografie, tento kontext vrátit do současného povědomí.

Takové neselektivní dějiny sice nemohou zprostředkovat celkový smysl a už vůbec ne vědomí vyvolenosti či morální převahy, snad ale přece určitou identitu, identitu, která se neuzavírá do sebe v ideologické samospravedlnosti, nýbrž vděčně

bere na vědomí, že jsme byli historickou křižovatkou, na níž zanechali své stopy nejrozumnější hosté, trvalí i dočasní, stopy větší nebo menší, konstruktivní i destruktivní, přičemž kritéria budou nutně subjektivní, viz husitství, baroko, idea Rakouska. Patočka jednou řekl, že jakmile jsme sáhli po historické velikosti, pokaždé vnitřní síly nestačily na to, ji doopravdy dosáhnout resp. udržet. Myslel tím překonání pouhého, do sebe obráceného existování a vytváření něčeho platného pro druhé; a z tohoto hlediska české dějiny skutečně znají několik náběhů, k nimž třeba počítat už přemyslovské a lucemburské pokusy o šířší státnost. České dějiny v tomto pluralistickém, ideologicky nezkresleném smyslu mohou být paradigmatickým skutečností, že i k české současnosti neexistuje jen jediný klíč, nýbrž jen pakt domlouvání se. Sedm klíčů ke korunovačním klenotům ve svatováclavské kapli je symbolem této plurality, odkazem českých dějin.

Češi ve dvacátém století

Pavel Stránský

/Částečně přepracovaný a zkrácený text stati, určené pro Historický sborník č.22/

Dvacáté století je pro český národ stejnou měrou, jako pro ostatní evropské národy, nelehkou zkouškou. Řada historických zvratů tvoří milníky událostí, překypujících ztrátami lidskými, materiálními i morálními; ale přece jsou zde i úspěchy a období, kdy jsme "šli vzhůru". Domníváme se, že je nutné pokusit se již o bilanci prvních tří čtvrtin tohoto století. Zde je to pochopitelně možné jen v jisté zkratce. **Nepopírám však**, že považují za potřebné distancovat se od dnes daleko rozšířenějšího "černého" pohledu na naši minulost.

Devatenácté století proběhlo ve znamení českého úsilí vyrovnat se s Rakouskem. Samozřejmě v jeho rámci. Právem mluví český současný historik o Palackém jako o "velkém Rakušanovi"; právem nazývá stejnými slovy B. Kreisky T.G. Masaryka. K vyrovnání však nedošlo. Česká politická reprezentace nedokázala prosadit své požadavky. Palacký přechází od konstruktivního "Kdyby Rakouska nebylo, museli bychom ho vytvořit" k rezignujícímu "Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm."

O tom, jak bez Rakouska, bylo ovšem možné jenom snít nebo "vzdáleně tušit", jak řekl F.L. Rieger, když předpovídal, že "pronikavou změnu osudu našeho národa mohou způsobit jen zahraničné poměry". K tomu dochází po vypuknutí první světové války.

Vyvoláním války Vídeň překročila Rubikon. Odcizení mezi Čechy a monarchií se začalo prohlubovat. Již na jejím počátku očití svědci poukazovali na rozdíl mezi nadšením, s nímž ji vítali rakouští Němci a Maďaři, a lhostejností či stísněností českých rekrutů. A je to právě válečná fronta - ať již protiruská nebo protisrbská - kde u nejodhodlanějších mladých lidí v rakouských uniformách dozrálo přesvědčení přejít dobrovolně do zajetí. Byl to rovnou měrou projev nechuti k válce, Čechům cizí, a sympatií k nepřátelské straně. Tyto momenty stojí za zdůraznění. Ale i u většiny těch, kteří zůstali

v rakouské armádě, nelze mluvit o loajalitě /Švejk jako ztělesnění výsměchu k loajalitě!/.

Méně samozřejmá, než cesta do zajetí, byla cesta do legií, tj. rozhodnutí, vypovědět Rakousku boj. Postupem doby však vznikají české jednotky na všech frontách včetně francouzské. Existence legií byla projevem vůle či mnohdy spíše spontánního rozhodnutí usilovat o samostatnost navzdory všem nejasnostem o budoucnosti. Je nutné ji vysoce hodnotit.

Ruku v ruce s vytvářením legií probíhalo budování zahraničního odboje politického. Pevnou koncepci mu vtiskla osobnost T.G. Masaryka, mimořádná nejen v rámci Rakouska, ale v evropském měřítku vůbec. Zatímco doma je část politické reprezentace persekvována a další část vystupuje ve svém aktivismu až "poníženě" /Peroutka, Budování státu/, zahraniční představitelé se domáhají spojeneckého uznání české věci a nakonec i budoucího československého státu. /Italský poslanec Arcà: "Češi dali nejvýznamnější iniciativu a příklad a tento faktor byl v první řadě spojencům zárukou oprávněnosti a správnosti jejich protirakouské akce."/

Ještě jeden zásah do historie první světové války nelze opomenout: anabazi ruských legií na Sibiři, probíjejících se "vlastním pořádkem" na východ. Svědčila o nebývalém vzepjetí vojenském i organizačním, bez ohledu na to, jak hodnotíme jejich střetnutí s ruskou revolucí.

Z války plyne jednoznačné poučení: neidealizovat si dnes Rakousko! V říjnu 1918 už nechtěl za ně nikdo umírat.

Celková bilance období první světové války nemluví v náš neprospěch. Češi v nemalé míře nečekali trpně na výsledek války, nýbrž zasahovali do ní aktivně, i když to platí především o Čechách v zahraničí, mimo vlast.

Stejně tak i dvacet let existence samostatného státu patří mezi česká aktiva tohoto století. Republika byla státem demokratickým a udržela si tento charakter až do roku 1939. Spolu s ostatními tzv. nástupnickými státy zdědila však složitý problém národnostní otázky.

O existenci německé a polské menšiny se nedalo diskutovat. Připojením Podkarpatské Rusi přibyla poměrně malá menšina rusínská; je však problematické, zda bylo prozíravé, požadovat na mírové konferenci zářez do maďarského území

na dnešním jižním Slovensku. Znamenalo to další oslabení českého a slovenského živlu, statisíce příslušníků sousedního státu, s nímž se nerýsovaly právě nejlepší vztahy. V Praze však převládal optimismus co do budoucího vývoje Evropy. Nebyl to ovšem optimismus lehkomyšlný: architekti Československa chtěli vytvořit stát, v němž by všechny národnosti žily v harmonickém soužití. Podle Masarykových slov postavení menšiny vede k větší aktivitě a styk s jinou kulturou obohacuje. Tomu odpovídala i praxe čs. politiky, která neměla v žádném případě za cíl odnárodnění. Kromě toho neměla v r.1919 Praha námitky proti odstoupení ryze německých výběžků Čech Německu. Velmocí však tento návrh nepřijaly.

Sám první prezident počítal s překážkami, docenoval ale také moment času jako stabilizačního faktoru. Vydržet 20, 30 nebo 50 let - to byl cíl, který stavěl před stát a jeho politiku.

Zvláště to jistě platilo o vztahu česko-německém, označeném Masarykem za "náš nejvážnější politický problém."

Vznik Československa přinesl do postavení Němců v českém státě významný zvrat: přestávají být vládnoucím národem, jako tomu bylo až dosud a stávají se menšinou. Bylo pochopitelné, že se obtížně přizpůsobovali. Pokus o vytvoření ~~Řem~~ Deutschböhmen dokazuje, že zánik Rakouska jim splýnul se zánikem českého státu, jehož příslušníky se jejich předkové stali. Tak značné odcizení vůči Čechům bylo zlým mementem; faktor času však byl i v této palčivé otázce nadějí mladého Československa.

Pro Slováky byla první republika obdobím národního vzestupu. Skutečnost, že Slovensko bylo v r.1918 daleko za českými zeměmi neznámá, že by bylo možno hovořit o jejich utlačování. Avšak mentální odlišnost obou národů /a nezapomínejme, že Češi tehdy viděli pouze jeden, československý národ/ a značná odlišnost historická Čechy a Slováky spíše od sebe vzdělovaly. Nadto Slováky dráždil český paternalismus /postoj "staršího bratra"/.

Koncem třicátých let se vcelku příznivý vývoj první republiky tragicky láme. Německá menšina je stržena nacistickým hnutím, které ovládlo Výmarskou republiku; nacionalismus sílí i mezi maďarskou menšinou. Demokratické ideály byly pře-

váženy odstředivými tendencemi vypjatého nacionalismu. A spolu s tím se Československo ocitlo po Rakousku první na seznamu Hitlerových obětí. Česká otázka se stává opět eminentně evropskou otázkou.

Na podzim 1938 spočívá na pražské vládě mimořádná odpovědnost: rozhodnout se pro odpor se zbraní v ruce nebo ustoupit, podrobit se. Obecně se předpokládalo, že třetí říše se smíří s existencí okleštěné ČSR, projeví-li nutnou dávku poslušnosti.

Český národ jako celek volil v září 1938 první alternativu, politická reprezentace druhou. S výjimkou Rakouska nemělo toto rozhodnutí za druhé světové války obdoby. Čechy postihlo jako trauma /a z mravního hlediska mluví jistě v jejich prospěch, že je stále pociťují/. V Evropě se schylovalo k utkání dvou myšlenkových světů: naše přináležitost k jednomu z nich byla intenzívně pociťována. Zmarnění, k němuž došlo, mělo širší dosah - a to je třeba zdůraznit. Mám tu na mysli skutečnost, že to byl škrt přes ideály první republiky, přes Masarykův výrok "Musíme Evropě ukázat, že si umíme vládnout ... i se uhájit", krátce řečeno neslavný soumrak novodobého našeho státu.

Bylo by laciné osudové rozhodnutí prezidenta Beneše jednoznačně odsoudit. Bezpříkladný nátlak Západu, Hitlerovo běsnění proti republice, předtím v Evropě neslýchané, a obavy z krvavé lázně, jež by národ čekala - to nebyly zanedbatelné veličiny. Kvůli nim Beneš ustoupil. A skutečně: neměli jsme milióny mrtvých jako Poláci a Jugoslávci; jen milióny, jež musely sklonit hlavu. Není nic těžkého, než zvážit tyto dvě položky. Domnívám se, že je však nutné odmítnout tezi, že Mnichov je svědectvím české neschopnosti postavit se na odpor, sklonu národa ke kapitulantství. Potvrdil to odboj z let 1939-1945, kdy co do kvality padlých /důstojnictvo!/ zaplatili Češi ve srovnání s ostatní Evropou spíše více než méně. Vyvozovat z Mnichova či dokonce z okupace závěr, že praktikujeme "prioritu přežití", je zkreslující úvaha.

Na stokrát položenou otázku, zda jsme se měli bránit, na niž je možno odpovědět kladně i záporně a odůvodnit to mnoha argumenty, přičemž se pochopitelně pohybujeme na akademické půdě, považuji za správní říci: ano. Neboť kapitulace bez boje

zanechává horší stopy, než by se předpokládalo. Podetnutí prvorepublikánské národní hrdosti, marasmus 2. republiky, poslušnost mužů 15. března, hledání a čekání na osvoboditele, dědictví politické garnitury nebojovných - co ještě dodat? Snad pouze to, že polské sebevědomí nebylo - navzdory drtivé válečné porážce - v r. 1945 nikterak zasaženo, spíše naopak /jugoslávský příklad ponechme vzhledem k jeho výlučnosti stranou/. A nakonec je tu ještě neodbytná otázka, zda bychom museli být poraženi na hlavu ?!

Tzv. druhá republika měla vyměřen necelý půlrok života. Konstrukce dr. Beneše, podle nichž mělo dojít ke střetnutí ČSR s Německem za příznivějších podmínek, tj. až vzplane celoevropský konflikt /jak by ovšem toto střetnutí pro okleštěný stát dopadlo ?!/, se ukázaly být mylné. České země čekal "protektorát" pod "ochranou" třetí říše ... 15. březen 1939 byl logickým důsledkem 30. září 1938. A nejednalo se pouze o Háchův a Chvalkovského podpis pod náš státní zánik; svým způsobem ještě horší byla naprostá poslušnost při předání moci a majetku nacistům, morální kapitulace vlády a úřadů.

Ještě několik slov ke druhé republice. Často se poukazuje na její stíny; jistě právem. Nebylo by však správné nevidět, že nepodlehla okolním autoritativním režimům, že se demokratické zásady udržely. Velice deprimující byl však hlasitý triumf pravice, převaha mravní příkrčenosti a malosti. Podzim 1938 byl žalostným kontrapunktem k podzimu 1918.

V předvečer 15. března vzniká samostatný slovenský stát. I když nemůže být sporu o tom, že objektivně vznikl na nátlak nacistů jako loutkový režim, závislý na příkazech Berlína, subjektivní pocity a prožitky Slováků musely být odlišné od osudů a prožitků Čechů; tato skutečnost oba národy od sebe vzdělila. Jisté odcizení mezi nimi nastalo ovšem už před okupací. Neboť slovenský vztah k ČSR se ukázal být kritičtější, než Češi předpokládali. Republika se prostě pro Slováky nestala "tak silně citovou záležitostí jako pro Čechy" /M. Kusý/. Jednalo se však ještě o víc: o rozestupující se dvojí pohled na vzájemný vztah obou národů. Proti českému důrazu na pomoc rozvoji Slovenska sílil slovenský odsudek českého manipulování či dokonce vykořisťování Slovenska /"Sokolové, četníci, profesori, raďové ... šířili ... na Slovensku svou pokrokovou, ateistickou

kulturu" - V. Prekop; "Slovákům hrozila genocida" - V. Mináč/.

Okupace českých zemí rozmetala iluze, že by si Hitler přál vazalské Československo. Nastal čas okupace.

15.březen měl svůj protipól: odboj. Na počátku existence protektorátu se projevovalo v širších kruzích někdy až palčivé přání odčinit mnichovskou hanbu. Současný odbojový pracovník vyslovil přesvědčení, že "málokdy byl tento národ v konci morální tak dobré, jako dnes" /A.Pešl v červnu 1939/. Hlavně v první polovině okupace bylo odbojové hnutí v Čechách a na Moravě na vysoké úrovni /především zpravodajci - ale nejen oni/. Rezistenci se však dostává tragických ran. První garnitura je vinou slabé konspirace rozbita na počátku 40.let; pak přichází první heydrichiáda - nezapomeňme, že Heydrich je poslán do protektorátu "udělat pořádek" - což nelze interpretovat jinak než jako poctu pro český odboj; zanedlouho je tu likvidace samotného Heydricha - opět čin, jaký nemá v okupované Evropě obdoby; pak následuje další krvavá lázeň, ale ani ta hnutí odporu nelikviduje, zeslabuje je ovšem; v posledním roce války znovu nabývá na síle navzdory promyšlenému pronásledování a vrcholí v českém /nikoli jen pražském/ povstání v květnu 1945. Existuje-li slabina našeho odboje za války, pak nikoli v jeho slabosti; nesouhlasím s tezí, že "Češi nechtěli za svobodu platit cenu, za jakou ji dějiny jediné poskytují" /Tesař/.

Zdá se ostatně, že jednoznačné formulace jsou ošidné. Platí to i o kolaboraci. Vláda gen.Eliáše kolaborovala s okupanty, ale její předseda zároveň tuto činnost negoval; zaplatil to svým životem. A z poběžné reprezentace protektorátních činitelů nebyl sám. Není divu, že dogmatická historiografie 50.a 60.let tento problém nedovedla "pochopit". Po Heydrichově příchodu ovšem tato dvojí "hra" přestává a situace se prudce horší. Přibývá kolaborantů nejčernějšího odstínu včetně konfidentů - vrstvy, jež vsadila na vítězství "Velkoněmecka" a soptila proti všem, kdo neuznávali jejich poddanskou logiku.

K rekapitulaci druhé světové války náleží ještě konstatování, že stejně jako v l. 1914-1918 existoval početný zahraniční odboj a to jak politický, v čele s neúnavným dr.Benešem, tak vojenský: tisíce českých lidí bojovalo proti na-

cistům a jejich spojencům takřka po celém světě. Stojí rovněž za zmínku, že na rozdíl od jiných evropských národů se Češi nemuseli vyrovnávat po r.1945 s otázkou viny na hrůzách a zločinech, páchaných všude, kde zavlál prapor s hákovým křížem. I to patří k českým aktivům.

Rok 1945 proběhl ve znamení velké euforie. Odvěký nepřítel, za války sahající na samou existenci národa, poražen, bezpečnost státu zajištěna jistěji než předtím - spojení se Sovětským svazem, návrat vlády, složené z představitelů obou částí odboje bez diskriminace důležitých politických směrů, žádná opozice, budování národního státu bez nepřátelských menšin atd. atpod. Komunisté se projevovali jako demokratická strana - o diktatuře proletariátu se nehovořilo. Prezident Beneš byl všeobecně uznáván a vážen.

Byli ovšem lidé, kteří si kladli otázky o pravém charakteru této doby. F. Peroutka se r.1946 zamýšlel v Dnešku nad dorozuměním uvnitř národní fronty: "Trvalé nebo chvílkové, zásadní nebo oportunistické, upřímné nebo lstivé - nebo jaké jiné jest to dorozumění?" Tato otázka svědčí o tom, jak výborně dovedla KSČ taktizovat, ale zároveň i o tom, jak skryté byly spodní proudy politického života. A potvrzovala to i další část jeho úvahy, kde se tázal, která podoba komunistů je pravá - zda nová nebo stará?

KSČ se stala v r.1945 masovou stranou. Většinu jejího členstva tvořili "noví lidé", vstupující do ní z ideových důvodů, někdy až fanaticky vyznávající stranickou víru. Byla tu ovšem i vlivná skupina starých členů, jež myšlenkově vyrostla ve stínu 30.let. Ve volbách r.1946 komunisté triumfovali jako v žádné jiné evropské zemi. Do noty jim hrálo mnoho momentů počínaje mnichovskými reminiscencemi až po silné sociální citění českého národa. Peroutkova otázka připadala jejich upřímným stoupencům zbytečná.

Než budeme pokračovat v rozboru politického vývoje, je nutné zastavit se u problému odsunu Němců.

Je nesporné, že hlavním viníkem tragického odcizení Čechů a Němců byl Hitler. Řešit vnitřní československou otázku rozbitím státu přinášelo s sebou hroživou konsekvenci do budoucna. Rozhodnutím vytvořit národní stát bylo motivováno obrannými důvody; vzniklo v době nejvážnějšího ohrožení

existence českého národa. Krátce řečeno: domnívám se, že Češi měli právo odpovědět na okupaci i s její předehrnou, v níž hráli sudetští Němci úlohu páté kolony, **návrhem** na odsun, který pak velmocí schválily. To však neznamená, že celou problematiku odsunu nelze kriticky zkoumat a hodnotit.

Především tu mám na mysli počet odsunutých. Nemyslím, že bylo správné radikální řešení, odsunout téměř všechny Němce. Původní představa dr. Beneše, podle níž mělo zůstat v českých zemích 600.000 až milión Němců a zbytek odsunout /a já bych dodal - odsunuti bojovní jenleinovci, skuteční nepřátelé Čechů a odpůrci československého státu/ byla optimálním východiskem řešení otázky sudetské menšiny. Početný odsun znamenal stát i ekonomicky.

Rozhodně je třeba odsoudit asimilační politiku vůči zbytku Němců, jež zde zůstal /prověření antinacisté!/.

Kromě toho je zde další stinná stránka: přístup k německé menšině po r.1945 do odsunu. Paušální protiněmecký postoj vedl k nikým nebrzděným výstřelkům včetně tzv. "divokého odsunu", masového zlatokopectví spod. Vyslovuji souhlas s názorem R.Hilfa, že "návrat do vlastních dějin se Čechům nikdy nepodaří, pokud nedojde k vyjasnění vztahů s Němci ...", trvám však na tom, že to musí platit i vice versa: Němci si musí ujasnit svůj vztah k Čechům neobcházením excesů německé menšiny v r.1938, 1939 a za okupace.

Byl poválěčný politický vývoj v ČSR předurčen faktem, že na většině jeho území stanula sovětská vojska? Zdá se, že situace zde byla přece jen specifitější, než v ostatních státech střední a jihovýchodní Evropy, i když komunisté měli od počátku převahu. Nakonec však demokraté prohráli, byť jejich zápas trval tři roky, déle než kdekoli jinde v této části kontinentu. Jejich porážka doslova otřásla Evropou a byla vlastně výchozím momentem "studené války".

Rozhodující byl patrně počátek, rok 1945, kdy demokraté nevyužili všech možností klást odpor razantnímu nástupu KSČ. To ovšem vyžadovalo tvrdost a odvalu a také jasnozřivost co do budoucího vývoje. Tyto vlastnosti jim chyběly. Prezident Beneš nebyl bojovníkem a věřil v kompromisy. A to bylo zhoubné.

Únor ukázal sílu komunistů a slabiny demokratů par exce-

lence. KSČ mělo od počátku vládní krize iniciativu v rukou, demokratickým stranám zbývalo jen morální vědomí "síly demisionujících" /Dršina/. Prezidentovo rozhodnutí mělo tentokrát o poznání tragičtější notu, než před deseti lety. Bylo v něm zřejmě příliš mnoho pochyb. Chvilé odhodlání se u něho střídaly s depresemi. Nakonec obvinil demokraty z odpovědnosti za všechno. Jeho kapitulace ovšem pouze zvětšila triumf komunistů.

Předseda KSČ K. Gottwald byl po únorovém vítězství v postavení nesrovnatelném s jiným vůdcem Komunistické strany u moci. Zvítězil bez přímé sovětské pomoci, vlastní strategií; stál v čele mocné strany, v níž nebyly opoziční proudy. Mohl vést tak sebevědomou a nezávislou politiku jako Tito. Byl však z jiného těsta. V tom spočívala tragédie strany, jíž vedl, celé země i jeho osobní.

Dvacetiletí 1948-68 tvoří dva zhruba stejně dlouhé úseky: přelomem je konec padesátých let. První z nich je obdobím budování socialismu stalinského ražení. V politickém smyslu dochází k vyrovnání účtů se všemi druhy nepřátel; v ideologii vládne tuhý **despotismus**; v ekonomice vzniká ocelová koncepce, jež se stává nesmírným závažím pro národní hospodářství státu, který přestává patřit mezi nejvyspělejší země **světa** a postupně se podřizuje úrovni ostatních lidových demokracií.

Pro druhé desetiletí je příznačný typický český, kritický a realistický pokus o revizi tohoto pojetí socialismu. Měl své výkyvy a mezery; je však nesporným kladem, že tento pokus byl zakončen úspěchem - rokem 1968. Dokončení velkorysého pokusu humanizovat režim **státu** Varšavské smlouvy nedovolily. Považují to za jeden z nejtragičtějších momentů novodobých českých dějin, zejména proto, co následovalo, ale i z toho důvodu, že rok 1968 byl pocíťován jako další článek "černé série".

Dodejme ještě, že reformní komunisté "pražským jarem" prokázali myšlenkovou sílu a rehabilitovali se za svoji činnost v padesátých letech. K tomuto období je ještě nutné dodat, že na rozdíl od maďarské a polské společnosti, které překonaly tzv. deformace z předchozích let brzy, již po roce 1955, trval tento proces českým komunistům mnohem déle. Svědčí to nejen o hloubce represí v Československu, ale také o intelektuální degradaci ve straně v souvislosti s úderem proti Slánskému a spol. a o závažných slabinách české dělnické třídy.

Ještě několik slov k slovensko-českým vztahům. Už výchozí situace před únorem 1948 byla v obou částech státu jiná. Nekomunistická většina na Slovensku pociťovala proto převrat jako dílo cizích rukou. Omezení slovenských autonomních práv v padesátých letech bylo novým impulsem k protičeským náladám. Představitel pravice dospívá dokonce k názoru, že došlo ke spojení Slovenska " s cizí ideou, cizím lidem a cizím státem" /Prekop/. A je jisté, že vývoj situace po r.1970 oba národy od sebe znovu vzdělil. V zájmu zdravé budoucnosti státu je bezpodmínečně nutné, všechny problémy a skrytá úskalí česko-slovenského poměru věcně a otevřeně projednat a řešit.

- - -

Máme-li tedy provést bilanci: stíny naší nejnovější historie nejsou takové, že bychom chovali nebo prováděli agresivní plány na úkor jiných národů. Nemáme na svědomí a na "dějinném kontě" odstraňování "rasově nižších" národů a etnických skupin, jako Němců, ani spoluvinu na zločinech, které s tím souvisely, jako jejich spojenci z dob 2.světové války. Nepodíleli jsme se na žádné internacionální pomoci, jako naši sousedé, což připomínám hlavně proto, protože pro naše flagelanty by taková účast byla dozajista důvodem k úplnému zlomení hole nad národem. Zdá se, že polská nebo maďarská společnost přistupují k tomuto problému mnohem klidněji, bez přílišných sebevýtce. Po mém soudu nemusíme mít komplexy méněcennosti vůči Evropě. Kdyby nebylo zásahů zvenčí do našeho vývoje, do vnitřních věcí státu, byli bychom ušetřeni nejhorší frustrace, kterou jsme poznali a jež se nám zadřela až pod kůži. Podmiňovací způsob platí ovšem v historii pouze jako povzdech.

Podle mého mínění nelze odpovědně tvrdit, že jsme se všemu v tomto století pasívně podrobovali. Útlak vždy narážel na vzdor, který měl ovšem širokou škálu. Tak, jako ~~existoval~~ existovala elita, na niž se snášely blesky, byla zde ovšem i vrstva ochotně se podrobujících. Nevidět jednu pro druhou by bylo nesprávné a jednostranné.

Toto konstatování neznamena, že popírám nedostatky, které jsou v české společnosti latentně obsaženy.

Na prvním místě je to přístup ke spojení, v němž spatřují hlavní slabinu naší politiky. Zastavme se u mezi-

válečného období: Praha se tehdy vázala na Paříž až příliš. Francouzi neměli ve střední a jihovýchodní Evropě loajálnější spojence. Čs. vláda sledovala francouzskou i při realizaci projektů tak smělých, jako byl Východní pakt, ze kterého zbylo torzo, učinivší z ČSR svorník nejistého francouzsko-sovětského spojení. Je tím paradoxnější, že právě takový spojenec byl Francií v r.1938 opuštěn. A je třeba položit otázku: neusnadnila tento krok Paříži československá zahraniční politika sama? /Zde pouze na okraj: poměr české veřejnosti vůči Francii byl jakýmsi okouzlením - připomeňme si F. Halase "... a my je milovali." /

Po Mnichově se stala Francie padlým idolem. Ihned se začal hledat nový. Byl jím Sovětský svaz. Přimknutí k němu se stává zase pro československou politiku *conditio sine qua non*. Gottwald razí heslo "Se Sovětským svazem na věčné časy!" A opět není tento svazek jen věcí politiků, ale širokých vrstev národa. A přece tento vztah vyúsťuje v 21.srpen 1968 ...

Právě v oblasti spojeneckých vztahů je zmarnění v české politice XX.století nejmarkantnější. Češi jsou tak věrnými spojenci, že nevidí meze dané zájmy mocných partnerů. Spatřují v tom nedostatek sebedůvěry, plynoucí především z dlouhé politické nesamostatnosti. Postoj našich spojenců jakoby ochromoval vůli politické reprezentace.

Druhým naším závažným nedostatkem je politický idealismus. Je to dvojnásobná složka naší povahy: někdy velmi inspirující. Na naivní optimismus, který je s idealismem spojen, jsme však často doplatili.

Příklady idealismu v našem století najdeme např. ve víře v zprostředkovatelskou úlohu Čechů mezi Východem a Západem, v představách odboje v jeho počátcích o brzkém konci války, v poválečné důvěře v jednotu a dobrou vůli spojenců, v "počestných nadějích" /řečeno slovy V.Černého/ v SSSR po r.1945, ve víře demokratů, že západní velmoci "nedopustí, aby jeden člen společenství byl beztržně znásilněn" /Pecka/, v jistých momentech politických úvah r. 1968.

Prezident Beneš byl přesvědčen, že český politik musí být optimistou. Ve skutečnosti je tomu jinak: musíme být spíše skeptiky. To se vztahuje i na celou problematiku a

náš přístup k česko-slovenským vztahům.

Tyto nedostatky jsou nepochybně plodem nezkušenosti české politiky, její malé "ostřílenosti" a přílišných obav před "nebezpečnými následky" /jak dobře tento výraz za posledních 40 let známe! / nebojácných činů. Tyto obavy můžeme vysledovat v české politice, u naší řídící reprezentace ve všech krizích XX. století.

Domnívám se však, že národ dokázal přinejmenším ve dvou kritických obdobích - v září 1938 a v srpnu 1968 - politickou reprezentaci přerůst.

Bylo by zajisté užitečné více si všímat této diskrepance. /Patří sem také např. nedůvěřivý vztah vedení zahraniční emigrace za 2. světové války k morální pevnosti národa za okupace a konec konců i poválečný postoj k vedení domácího odboje.

A nakonec jen několik slov k našemu hlavnímu dezideratu: potírání pocitu malosti, sebedůvěry a uvědomění si humanitních motivů našich dějin tam, kde jsme došli nejdále a viděli nejhlouběji.

Duben 1987

Poznámky na okraj diskuse o smyslu a pojetí českých dějin
Tomáš Janů

Čím širší je téma diskuse, tím spíše se na jejím konci nedojde k jinému závěru, než že se "vyhranily a identifikovaly různé přístupy". Nicméně i to je kladem, protože přístupy jsou různé cesty k cílům. Zejména u společenských problémů je obraz pravdy vždy mnohotvárný a dobrat se k němu je podobným dílem jako zmapování hory - musíte poznat všechna její úbočí, projít a zaznamenat různost i hodnotu jednotlivých možných cest směřujících k vrcholu. A jak jednoduché jsou zeměpisné mapy ve srovnání s poznatky společenskými!

Kladnou stránkou každé diskuse - a někdy dokonce i podmínkou její účelnosti - je především vyjasnění pojmů a tím i diskusních problémů samotných. Tím bych se chtěl přiblížit k otázce předmětu naší diskuse.

V úvodním prologu se téma názorového tříbení vymezuje jako "pojetí a smysl českých dějin". "Pojetí" a "smysl" dějin ovšem ~~a~~ nejsou pojmy nutně spolu svázané. Je proto přirozené, že už tu se názory různí. V Mezníkově příspěvku najdeme vedle názoru, že "specifický a trvalý smysl dějin u kteréhokoliv národa neexistuje" i jeho pozitivně vyložené pojetí dějin, namířené proti "komplexu naší malosti". V jiných statích /Šimsa, Malý/ nacházíme pak snahu o objasnění obou témat, tedy jak "smyslu", tak i "pojetí" dějin.

Objevuje se ovšem i téma třetí, tj. požadavky na přístup k určitým hlediskům, podle kterých by se měly dějiny nebo smysl dějin poznat. /Kotrlá - právo na dějiny, Pithart - rozvinutí tradice kritického sebezpytu./ Zaznamenávám však i čtvrtý přístup - dějiny jako "český dějepis, který nám chybí" /Šimsa/. A snad by bylo možné najít ještě další.

Nelze popřít, že každé z těchto pojetí má své historické, věcné i zájmové oprávnění. Všichni, kdo ho užili, neučili tak z pouhého rozmaru, ale protože usoudili, že je to n e z b y t n é.

Nezbytné k čemu? K poznání něčeho, co nás společně trápí a co bychom asi shodně označili Masarykovými slovy jako "naši nynější krizi".

A dějiny?

Společným jmenovatelem je tu zdá se víra v dějiny, které jsou nejen tmelem spojujícím generace ode dneška směrem k dávné minulosti, ale i fenomenem schopným odhalit hlubší smysl naší národní existence, "účel", jak to v poněkud jiné souvislosti, ale velmi krásně vyjádřil Kohák, "k němuž jednotliviny míří, jemuž slouží a který je pak spojuje v smysluplný celek". Neboť, jak praví Pithart, "národ se utváří svými dějinami a dějepiscectví, zprostředkující mu kontakt s minulostí ... potřebuje k tomu, aby mohl zakoušet svou identitu, toto své sebe-vědomí". K tomu žádá od dějepisců "spojitější obraz českých dějin".

Něklade tento nárok sám, neboť i Malý je názoru, že "tragedií našeho národa je, že se nepodařilo najít syntetizující odpověď, která by jasně a nedvousmyslně uspokojila touhu českého národa po sebeurčení". Sám pak doporučuje založit takovou odpověď na Masarykově myšlence - výzvě "Ježíš ne Caesar".

Není ovšem sám, který po určité, myšlenkově kompaktní a vůči současnosti působivé odpovědi od dějin volá.

Je to požadavek vznesený na nás historiky a nám nezbyvá než se k němu postavit čelem.

Nepopíratelná je skutečnost, že představa o tom, že dějiny jsou "magistra vitae" je dávnou tradicí našeho evropského myšlení. Není jen odkazem antiky, ale stojí i u prvního moderního "historika současnosti" - Machiavelliho, který tvrdí, že moudrý člověk nechte dějiny jen pro jejich pestré události, ale spíše proto, aby se poučil z jednání těch, jejichž osudy ho zaujaly, protože "nelze věřit, že by se dnes slunce i lidé jinak pohybovali a byli jinak uspořádání a nařazení jinou silou než ve starověku" /Vlády a státy/.

Později se tento, poněkud příliš přímočarý pohled na možnosti dějin poněkud kultivoval jakožto filozofie dějin, která rozkvetla do mnohotvárných květů u Condorceta, Hegela, Fichteho, Kanta a zejména u Herdera. A odtud si opět našla svou cestu do děl historiků, jak o tom svědčí dějiny novověké historiografie Ludenem a Bolinbrookem počínaje a Toynbeem a Spenglerem konče.

My v Čechách jsme tuto intelektuálně kultivovanou cestu

evropského myšlení, plnou podnětných představ, omylů i nácházení, nemohli bohužel samostatně projít, protože úpadek a zjednosměrnění naší duchovní kultury, které provázelo zánik naší státní existence po Bílé hoře nám to znemožnil.

Otáhal má ve svém příspěvku naprostou pravdu, když soudí, že po této caesuře by bylo možné naše národní obrození považovat spíše za proces "vzniku nového národa, byť nava-
zuujícího na řadu prvků dávné či bezprostřední minulosti". Stačí si jen připomenout, jak těžce se rodila čeština "Musejníku", jak české divadlo po dlouhou dobu jen živořilo na okraji skutečného umění, jak dokonce i přední vlastenci - a to nejen Dobrovský a Palacký, ale ještě např. Fügner se museli potýkat se svými, často velmi mezerovitými znalostmi češtiny ...

Daleko později si Masaryk v České otázce z r.1894 povzdychl, že se na toto téma nemůže u nás uvažovat zcela věcně, protože se tu vždy musí vzít v úvahu skutečnost, "jak jsme v otázce té přivykli historické berli".

Ano, byli jsme tak slabí ve **svých** počátcích, že jsme se bez této "berle" skutečně nemohli obejít. Dějiny národa, sepsané a národem poznané, se staly skutečným opěrným sloupem nejen našeho kulturního obrození, ale i obrození politického. Vědomí, že máme velkou a slavnou historii se stalo naší legitimací umožňující nám vstup mezi moderní, tj. politické národy.

A tu stojíme před velkou postavou a dílem Palackého, dnes tak podceněnou a zkarikovanou. Nebyl ~~u~~ jistě bez předchůdců, jak on sám pravil "otců kritického dějezpytu". Ale i tak představují jeho Dějiny dílo po všech stránkách naprosto nové, a to nejen pro svou mimořádnou odbornou erudici, ale i pro svou nečekanou národně-inspirativní sílu. Pravdu má Pekař, když je označil za "největší kulturní dílo obrozených Čech" a ocenil jeho "jednotnou ideovou celistvost, jehož velikému obsahu si nezažívá ani jeho umělecká forma".

A vskutku - v Palackého dějepisném díle jakoby se do jednoho bodu soustředila obrovská a sílící vůle českého živlu, česká kultury, překonat jedním obrovským skokem onu propast dvou věků a vřadit se do Naší doby, vedle národů, již dějinami plně aprobebovaných.

Navíc byl Palacký vskutku "historikem zvláštního druhu" /Žilka/. Slučoval v sobě nejen filozofickou i historickou vzdělanost, ale byl i člověkem dané současnosti, který se z dějin poučil tak, že se výsledkem stala politická moudrost.

Palacký se Otcem národa nestal jen pro své dílo historické, ale především proto, že dovedl vytvořit a včas, tedy v době, kterou lze i z hlediska dneška a jeho odstupu označit za zralou, předložit národu politický program, který z nás, takřka přes noc, učinil aktivní politický element středoevropského vývoje.

Je dodnes obdivuhodné, s jakým citem pro dějinný pohyb dovedl rozpoznat a ocenit kritické momenty tehdejších křižovatek Rakouska a přes prostor desíletí odhadnout nejen životné alternativy, ale i neúprosné konsekvence chyb, ke kterým tu došlo.

Ne, nepíši tyto řádky pouze proto, abych oživil obraz Otce národa, ani proto, abych mohl uvažovat o horizontu historických příčin a následků. Jde mi spíše o onu intelektuální a politickou zkušenost, kterou jsme jako národ nabyli s obrozeneckou rolí dějin, která se musela dříve či později projevit jako "politický historismus", chápáný jako dogma metody českého politického myšlení, návyk "historické berle", o které se zmínil Masaryk v r.1894 jako o nutném zlu a oklice věcného zkoumání.

Jedním z projevů tohoto sklonu je ovšem i stálý návrat k tématu, který dominuje i naší diskusi, tj. k otázce "smyslu českých dějin". Postavili jsme se tedy opět na břehy veletoku dějin s nadějí, že tu po úsilovné a poctivé práci vyrýžujeme zlatý kov poučení, které by "nedvojsmyslně uspokojilo touhu českého národa po sebeurčení". Anebo s obavou, že nám opět zůstane v ruce jen hlušina "protézy, která se zhotovuje na zakázku".

Dovolte mi, abych přišel se skeptickou otázkou - jsme skutečně na březích správné řeky? A doplnil ji i druhou - co vlastně chápeme pod pojmem dějiny?

O podstatě pojmu smysl hovořil dosti podrobně Kohák. Jeho výklad přijímám. Ale jak chápat pojem dějiny? Zamyslíme-li se nad tímto pojmem blíže, poznáme, že není tak jedno-

značný, jak~~x~~ by se na první pohled snad zdálo.

Především se nám vyjeví, že si tímto slovem označujeme výrazně a příznačně lidský pohled na čas, na časovou dimenzi jsoucna, plynoucí od nekonečně k nekonečnu, ale pro nás vymezeného naší existencí.

Dále mluvíme o dějinách jako o objektu filozofické úvahy, tedy jako o procesu lidské existence.

Za třetí jsou pro nás dějiny souhrnem dějů lidstva, které jsme s to pochopit jako "obecné dějiny". V jejich rozsahu najdeme i naše národní dějiny Kosmovými pověstmi počínaje a dneškem konče.

Za čtvrté chápeme dějiny jako "dějepravu", tj. jako školní či neškolní předmět dějepis, tedy jako historicky formulovanou ideologii, která nám má dodat určité - více či méně politické, náboženské, kulturní - svázání se soustavou určitého sociálního konsensu.

Nu a konečně za páté tu máme to, co obrozenci nazvali pojmem "dějezpyt" nebo "dějevěda" a čemu dnes my říkáme historická věda nebo vědecká historiografie nebo zkráceně jen historiografie.

Přijmeme-li takto odlišený vějíř různých významů jednoho a téhož pojmového označení, tj. slova, musíme se rozhodnout, kterému z nich budeme naše úvahy o "smyslu dějin" anebo "pojetí dějin", či snad i otázky další, s tím spojené, vlastně adresovat.

Pokud předložíme naši otázku o smyslu dějin prvním čtyřem obsahům tohoto pojmu, nemůžeme, jak se mi zdá, zůstat bez odpovědi. Problém spíše bude v tom, že těchto odpovědí bude více než jedna, tedy mnoho, takže se nám okamžitě vynoří problém, co si počít s jejich mnohostí.

Jiné to ovšem bude, obrátíme-li se na historickou vědu. Obvykle se tu setkáme s názorem, který vyslovil v naší diskusi i Mezník.

Není to neochota "dějezpytců" vyjadřovat se k problémům tak širokým, ale potíž plyne z povahy soudobé historické vědy a z nároků, které klade sama na sebe.

V posledních několika desítkách let se totiž historická věda velmi proměnila. Její budova, vystavěná na půdorysu, který vytýčila generace Palackého, Pekaře, ale i Luđena, Miche-

leta, Rankeho a dalších vyrostla nejen ~~z~~ co do rozsahu svých poznatků, ale začlenila se i novým způsobem do celkové architektury lidského společenského poznání. Vznikly tu vazby jakési vzájemné a perpetuální souvislosti s ostatními společenskovedními disciplínami, které donedávna, právě tak jako historiografie, existovaly více-méně samostatně a "samy pro sebe".

Konkrétně vzato - pro historiografii se stalo nepostradatelné ekonomické, sociologické, demografické, politologické a systémové analytické poznání, zatímco na druhé straně tyto vědy - z hlediska historie "pomocné" - dospěly k poznání, že teprve vývojový dynamismus historiografie jím pomůže poznat problémy, které by pro ně jinak představovaly slepé uličky.

Svou roli tu sehrála i akumulace kvantity historiografických monografií, která vyplynula z rozvoje "národních" bádání. Právě ona si vynutila /spolu s rostoucím proudem poznatků z ostatních společenskovedních disciplín/ potřebu "systémové komplexnosti", nadhledů, které postavily do poznání - tedy ne jen dosud tušených či předpokládaných - souvislostí celé dějinné epochy, geopolitické prostory a tím i nové úkoly syntetizace, ucelování našich vědomostí.

Celé toto obrovské dílo celých generací historických badatelů a myslitelů ústí na jedné straně do "obecného moře" společenské vědy jako celku, jakožto zdroje poměrně velmi přesného poznání jak minulosti tak i z ní vyrostlé současnosti.

Ale současně s tím ~~xxxixix~~ vnuklo jak této "supervědě", tak i jejím disciplínám - a historiografii zvláště /pro obecnost jejího záběru/ - i postoj "věčnosti a skromnosti" a proto i rozpaků nad otázkami, na které vědci Palackého generace odpovídali takřka bez neurčitostí. Mám tu na mysli právě ony otázky "smyslu dějin" nebo "dějinných soudů", ale i "konceptů" apod.

Na jedné straně nemůže už moderní historiografie zůstat vězet jen u Rankeho postulátu vylíčit věci a události "jak se skutečně staly". To je jistě správná cesta, jak vybavit naši vědu dostatkem ověřeného a očištěného "faktografického materiálu". Nejlépe snad vystihl podstatu a směr pokroku dnešní historiografické metody francouzský historik Marc Bloch, když napsal, že moderní historiografii "vévodí a inspiruje je slovo 'CHÂPAT'".

Co to dnes konkrétně znamená?

Soudím, že by bylo možné se vši stručností odpovědět zhruba takto: Především si uvědomit hierarchii faktorů, které vymezují, tedy od sebe oddělují jednotlivé dějinné epochy. A to ne na základě jednotlivých "událostí", ale na bázi právě oněch určujících faktorů, které historiografie jen těžce může najít sama ze sebe, ale získá je především z analýzy oněch /ekonomicko-sociologických/ poznatků, které jí **tyto** vědy odhalí jako "parametry možného jednání lidí" v rámci vyvíjející se, ale kvalitativně stále identické sociologické reality.

Dále musí historiografie identifikovat v této epoše charakter dějinného prostředí, jeho ráz, strukturu, dynamiku, konflikty a symbiozy.

Ve vztahu s **oběma** předchozími rovinami poznání musí dále pochopit originální identitu dějinných subjektů, jejich vztah k prostředí a geopolitickému okolí, vnitřní strukturu, zájmy, rozpornosti, způsoby reakcí na vnitřní vývoj i vnější vlivy, strukturu vnitřních systémových vazeb aj.

Nu a konečně - a to je problém snad nejtěžší - musí být historiografie **a to** zpětně a permanentně konfrontovat všechny konkrétní děje, události a fakta s takto vytvořenou celkovou představou tak, aby je i ji bylo možné vysvětlit a tím i správně zařadit do systémově organizované struktury "příčin a následků", které osvětlují jak evoluci epochy, tak i dějinného prostředí i subjektů. A vždy začít znovu, není-li výsledek uspokojivý.

Chápu, že takovéto stručné popsání je z vulgarizované a nutně jen povrchní a plné mezer. Ale naznačuje snad alespoň příčiny, pro které stojí historická věda v rozpacích před otázkami, o které jde v naší diskusi.

Vezměme to konkrétně. Jistě lze souhlasit s Kohákem, že "náš úděl ... můžeme pochopit jen vyšší představou Dobra, jako růstu člověka k plnému lidství". Též můžeme přivítat jeho myšlenku, že " 'smysl dějin' je představa Dobra, které se v dějinách uskutečňuje, pomáhá chápat minulost a orientuje ~~se~~ úsilí do budoucnosti. Není něčím v dějinách prostě daným. Daný je jen úděl, fakticita všeho, z čeho vycházíme. Smysl je způsob uchopení se tohoto údělu".

Pro historiografa by byl pochopitelný pojem "úděl". Při-

jal by ho jako vymezující parametry vysoce pravděpodobného jednání dějinného subjektu v prostředí, které je do vysoké míry na jeho vůli nezávislé a představuje tedy "prostředí" jeho existence. Ovšem okamžitě by také reagoval otázkou: "pro jaké dějinné období, pro kterou dějinnou epochu, či její část" by se měl pokusit takovýto "úděl" zjistit a specifikovat a identifikovat jakožto jednotu dění." Měly-li by to celé naše dějiny, tj. události od 6. či 9. století, pak nemůže, než bezmocně složit ruce v klín, pokrčit rameny a odkázat tazatele na služby filozofů, ideologů či literátů krásných umění, kteří nejsou zavázáni pohybovat se ve svém myšlení v úplné sféře ověřených faktů a jejich systémově uspořádaných struktur.

Ještě větší potíží by však nastala, jakmile by se měl vyjádřit ke konkrétním podobám postulátu Dobra.

Jakmile totiž užijeme tohoto přirozeně populárního pojmu, nutně se nám musí objevit i potřeba identifikovat ~~z~~ jeho protipól, tj. Zlo. Tím se však také historiografie dostává do role soudní stolice, která má oddělit jedno od druhého, tj. určitý historický fakt či proces prohlásit za dobrý nebo "historicky pozitivní" a druhé opět odsoudit, tj. označit přívlastkem opačného znaménka.

Je jisté, že pro "stranickou", tj. zideologizovanou a zmanipulovanou historiografii, je to hračkou. Dokonce se to od ní čeká, je pro toto "systematizována", placena, ověřována řády a tituly. Podobně snadno se s tímto úkolem vypořádají i ideologové a žurnalisté protilehlých táborů a zájmů. Znásilnit dějiny je pro ně věcí účelu, vždyť - řečeno slovy Palackého - "jsou si je učinili děvkou".

Pro vědeckou historiografii je však dnes tento požadavek na "dějinný soud" velmi, velmi obtížný a často přímo nesplnitelný. Právě proto, že dnes již toho tolik ví, a to nejen o jednotlivostech, ale i o rozsáhlých strukturách dějů, ocitá se velmi snadno v podobné roli, v jaké byl v Čapkově povídce Bůh otec, když měl vyslovit soud nad vrahem Kuglerem. On byl příliš vševědoucí, než aby mohl nepodlehnout nutkání Spravedlivého, nahradit rozsudek vysvětlením a pochopením a tím relativizovat jednoznačnost rozsudku.

Zde snad jen jako ilustraci jednu kratičkou poznámku na okraj. Většina z těch, kteří se snažili načrtnout určité

obecnější pojetí výkladu českých dějin, vyslovila v té či oné míře soud o tragickém dosahu Bílé hory pro náš národní osud. Ano, vezmeme-li za základ našeho soudu osud českého národa, nedospějeme asi k jinému výsledku. Ale zkusme jen nadhlédnout nad tento obzor. Pokusme se vidět dějinný proces v evropském, nebo snad jen středoevropském měřítku. Pak ovšem nebudeme moci přehlédnout, že se mezi léty 1526 až 1664, resp. 1683 odvíjely neméně závažné a snad i pro osudy Evropy důležitější, tj. osudovější děje, než byly krize malých středoevropských států, jak Čech, Polska aj. Vždyť se tehdy rozhodovalo o tom, zda celý tento prostor nepotká podobný osud historické retardace, jaký se stal "údělem" řady balkánských národů po turecké okupaci. Poctivý historiograf si pak ovšem musí postavit otázku, zda by bylo vůbec možné Szent-gotthardské vítězství rakouského císaře nad Turky v r. 1664 nebo úspěšná obrana Vídně v r. 1683, kdyby měl v týle samostatný český stát a kdyby nemohl proti tureckému "nebezpečí č.1" integrovat a uvést do pohybu síly celého tohoto prostoru? Nestojíme tu tedy jako historikové před situací, kdy uskutečnění jednoho Zla bylo podmínkou, bez které nebylo možné vyhnout se Zlu jinému? Máme dát přednost jednomu či druhému? Jsme více Češi než Středoevropané?

Vědecká historiografie nemá ráda otázky a diskuse na témata "kdyby" a "pak by". Ale nemůže také pominout skutečnost, že dějiny jsou procesem, ve kterém hrají roli dějinné subjekty, vytvořené z lidí, tj. z bytostí schopných promyšleně jednat a tedy vystavovat se i riziku omylů a chyb. Pochopíme-li dějinnou epochu, její dynamismus, vývoj dějinného prostředí a individualitu dějinných subjektů, můžeme tyto "chyby" v odhadu situace vystihnout a vysvětlit mechanismem, který je způsobil, a ocenit následky i zaznamenat úspěch pokusů, které směřovaly k nápravě. Zde je snad jediný volný prostor pro "dějinný soud", ale ani ten nemůže být nikdy rozsudkem ve věci Dobra a Zla, ale jen a jen "znaleckým posudkem", který osvětluje okolnosti, "způsoby provedení" a způsobné následky, resp. i následky těchto následků pro vývoj dané dějinné epochy.

Navíc musí historiografie zklamat i ty, kteří očekávají, že jim poslouží jako "magistra vitae" jednoznačným poradenstvím, jak se v určitých kritických situacích zachovat. Platí tu Havlíčkovo: "vše záleží na okolnostech", tedy na souvislos-

tech, které jsou v dané situaci konkrétní. Historiografie je může pomoci jen identifikovat, zejména tím, že upozorní na existenci oněch dlouhodobých a proto pro současníky někdy těžce zpozorovatelných dění, které proto lze i snadno přehlédnout a tím upadnout do omylů, které jsou - obvykle - osudové. Byli jsme v našem století, ale i dříve svědky mnoha krutých omylů těch, kteří chtěli o "něco lépe zopakovat dějiny", tedy politiků, kteří podlehlí omylu, že lze s poučením z dějin vystačit jako s programem pro budoucnost

- - -

Co tedy se vzpurným "dějezpytem", který nechce vyjevit smysl celých našich dějin, odmítá být "učitelkou života", ba dokonce ani neprahne touhou vynášet dějinné soudy a zvažovat na miskách svých vah, na kterou stranu vložit Dobro a na kterou jeho opak?

Není takováto věda jen "přehlídkou uplynulého času", tedy něčím, co je pro ožehavé potřeby naší současnosti vlastně k ničemu?

To je otázka, na kterou musíme my, historikové sklonku dvacátého století odpovědět především těm, pro které píšeme, kterým se snažíme přes všechny obtíže předat výsledky naší práce.

Myslím si, že existuje vlastně dvojitý druh užitečnosti historiografie.

Především pracovat na "vysvětlení" dějinných epoch, které jsou již minulé a jejichž procesy jsou již v převažující míře uzavřené a převrstvené novými proudy a nánosy, které je přikryly a učinily takřka neviditelné zrakům našich současníků. Zde se vytváří poznání jako hodnota sama o sobě, zde si můžeme - metodou "historické prosektury" - ověřovat naši teorii o anatomii, fyziologii i dynamismu jednotlivých dějů i dějin a na tomto základě dotvářet a kultivovat metodu naší práce, ověřovat si arzenál prostředků a nástrojů, kterými lze zkoumat dějinné reality, rozvíjet naši vědu "do šíře", tj. směrem k ostatním společenským vědám.

A tím vším kultivovat, rozvíjet způsoby přístupů, nazírání i chápání i úvah, kterými by měl vzdělaný člověk přistupovat k společenským problémům vůbec.

Za druhé by měla naše věda - i společenské vědy jako ce-

lek - pomoci identifikovat Naši dobu jako celek, tedy jako "neuzavřený a živý proces naší širší současnosti" - nazvali jsme ho výše dějinnou epochou -, jako nadgenerační rozměr naší soudobé existence. Tedy vysvětlit náš svět a jeho pohyb. A pochopitelně i jeho strukturu, jak jsme o tom mluvili výše, tj. jeho prostředí a v něm žijící dějinné subjekty.

Co z toho plyne pro nás, jako český a slovenský národ, spojený v československé státní pospolitosti?

Především pochopení rozsahu "mezných parametrů naší funkčně-historické svobody", tedy možností, které jsou nám v takovémto světě dnes i v dohledném budoucnu k dispozici.

Za druhé pravděpodobná prognóza "možného dějinného optima", kterého můžeme v dané situaci dosáhnout.

Za třetí pravděpodobné "vhodné okamžiky", výhodné situace, které vývoj přinese a snad i způsoby a prostředky, kterými jich bude možné u nás využít, abychom dosáhli "dějinného optima".

Nezdá se mi, že by to bylo příliš málo. Není to sice "hotový recept na budoucnost", ale způsob a směr úvah, který by mohl ukázat cestu, jak usilovat o "dobrý stát", který "stojí za to" /Kohák/.

Tento "dobrý stát" totiž, podle mého názoru, založeného na předchozím, nevyplyne jen z uskutečnění určitých obecných představ "optima" odvozeného z filozofie dějin či dějinné estetiky, ale jeho proces vznikání se bude - přičiníme-li se v potřebné míře - sunout spíše po kolejích a cestách vymezených "parametry dějinných nutností nebo pravděpodobností", jejichž směry můžeme ovlivnit jen v takovém rozsahu a míře, které jsou v daném prostředí reálné, tj. jsou v souladu s jeho historicky tvořivými proudy.

Historická věda, pokud je dostatečně rozvinutá a svobodná, může být /spolu, nebo lépe v jednotě se všemi ostatními společenskými vědami/ ukazovatelem možných cest, identifikátorem možné vůle i nabádajícím rádcem a korektorem při takovémto putování. Může přispět k tomu, abychom se vyhnuli zbytečným a v naší době velmi nebezpečným konfliktům, které mohou být v soudobém stále ještě málo uspořádaném a někdy velmi nepřehledném světovém prostředí pro nás i jiné i totálně zhoubné.

Tato hodnota - bystrozrak a prozíravá znalost cest "minimálních konfliktností" - je nám i světu velmi potřebné a je důvodem, proč lze souhlasit s názory, že vedle elektroniky, atomistiky, biologických věd budou i společenské vědy vysoce progresivními disciplínami poznání i v období přelomu dvou tisíciletí.

Poznámka redakce: Další část úvahy Tomáše Janů /asi 7 stran/ se již netýká problematiky pojetí českých dějin a nebyla proto do tohoto sborníku pojata.

Hodnoty a historie

/Esej anebo provokace českých historiků/

Šimona Löwensteinová

1. Lessingova kritika historie

Mezi historiky i nehistoriky v Čechách i v emigraci vznikla debata o českých dějinách a jejich smyslu. Je jistě dobře, že se diskutuje a polemizuje, protože jen takto může něco plodného vzniknout; co ovšem zaráží, je fakt, že všichni, ať už zaujímají jakékoli stanovisko, jaksi zcela samozřejmě předpokládají, že skutečnost českých dějin je něco daného, že pravda je jen skrytá nebo zapomenutá a je třeba ji odhalit, a že smysl dějin, i těch českých, opravdu existuje jako něco skutečného. Ale není třeba se zamýšlet nad tím, o čem se vlastně mluví, o pojmech, které se používají, o tom, co vlastně znamenají dějiny vůbec a co to je ten "smysl dějin"? "Jsou stát, národ, pokrok, vývoj přirozené reality? Ne! To jsou stanoviska, která my sami nanášíme na naše zážitky, vnášíme do našich zážitků." ¹

O co se snaží Theodor Lessing ve své knize "Dějiny jako osmyslnění nesmyslného", je kritika dějin v analogii ke Kantově "Kritice čistého rozumu", totiž uplatnit Kantův požadavek pro svět předmětů na historii, tj.: "Nechápat lidské záležitosti ze skutečnosti, nýbrž skutečnost z vědomí o skutečnosti." ² Když je pro nás i empirická skutečnost už zpracovaná skutečnost a její poznání možné pouze na základě našich kategorií a zákonů, jakpak může historie, která už se skládá z prvků subjektivně zpracované skutečnosti, představovat něco skutečnějšího než přírodní vědy, nebo si dokonce troufat tvrdit, že představuje nebo zrcadlí skutečnost samu o sobě? Zmatek v historii nastal proto, že se historická kategorie /jako jednota, kontinuita, hodnota/ považují za obsahové vlastnosti skutečných historických událostí, místo aby se braly jako formy pohledu a výchozí body k posuzování tohoto nepřehledného, chaotického dění.

Historické kategorie jsou tedy prostředky, šablony, schemata k formování a posuzování tohoto nesmyslného chaosu, jež teprve do minulosti vkládáme; historická kauzalita, mechanika času, jednota, epochy a události, historická hodnota a smysl nejsou součástí dějin, ale objasňovací normy k porozumění určitých

dění, kterými teprve dějiny tvoříme, na rozdíl od kategorií přírodních věd, za pomoci kterých skutečnosti poznáváme.

"První je cesta, na které se člověk vědoucí v elementu života vyznává. / Druhá je ~~sesta~~ cesta, na které člověk chtějící v elementu života uskutečňuje přání." ³

Jednota dějin není nikde jinde, než v aktu sjednocování, hodnota nikde, než v aktu oceňování /*Werthaltung*/; "Smysl dějin je jediné onen smysl, který si sám dávám, a historický vývoj je vývoj ode Mě a ke Mně." ⁴ Každopádně nejsou dějiny nějaké samozjevení se jakéhosi logického smyslu, světového rozumu nebo světového ducha, jak se domníval Hegel i jiní. "V žádném případě se ale nezjevuje dějinami nějaký skrytý smysl, nějaká kauzální souvislost, nějaký vývoj per se; nýbrž dějiny jsou dějepisectví, to znamená zakládání tohoto smyslu, stanovení této kauzální souvislosti, vynalezení tohoto vývoje. - Nenachází smysl světa; dává ho." ⁵ Za pomoci historických a etických pojmů můžeme minulost posuzovat, těžko ale najdeme nějaký vyšší rozum nebo etiku v dějinách ~~samých~~ ^{otných}. Co je událost a co pouhé dění, co důležité a co ne, není dáno předem, ale určuje to historik, který teprve posléze dějiny tvoří. V podstatě to odpovídá i Kohákově pojetí "smyslu dějin". "To znamená, že 'nalézání' smyslu nikdy není jen nalézání, uznání něčeho, co se nám o sobě samo vnucuje, nýbrž i aktivní práce vykladačská, interpretativní." ⁶ "Daný je úděl, fakticita všeho, z čeho vycházíme. Smysl je způsob uchopení se toho údělu." ⁷

Lessingova kritika se nesmí brát doslova; je dovedena až do absurdity. Podle Lessinga není dějinná skutečnost nic než sbírka zločinů a utrpení, naproti tomu se historie neustále snaží legitimovat činy a události *post factum*, interpretovat náhody jako historicky nutné a nevyhnutelné. Je to prý jakýsi podivný lidský instinkt, potřeba kauzality, jakási tendence člověka, proměnit krutou nutnost kauzálním zdůvodněním ve svobodu. V pojmu příčiny vězí podle Lessinga původně morální pojem viny, "dokonce se mi chvílemi zdálo, jakoby člověk tím, že postuluje příčiny, prováděl ohromné polidštění na životě, a přemyslel takřka všechno, s čím se musí smířit, s odvážným odhodláním tak, jako by měl nad tím moc." ⁸ Stanovení historických příčin není často nic jiného, než hledání viny, něco na způsob svalování odpovědnosti, z potřeby po uklidnění pocházející

legitimování činů jménem něčeho. Historie je tedy něco jako lék proti zoufalství z poznání nesmyslnosti a krutosti lidského konání, jako východisko z nouze, sebeklam či útěcha z iluze jakéhosi smyslu lidského bytí na tomto světě proti nesnesitelné střízlivosti poznání. Stejně jako u Schopenhauera není pro Lessinga historie žádná věda /Wissenschaft/ nýbrž spíš jakási vůle /Willenschaft/, funkce lidských ideálů a tužeb, takzvaných hodnot. Tvoření hodnot a stále nových ideálů je lidská schopnost sebeklamu proti nesnesitelnému, ničivému poznání nesmyslnosti; je to síla samotného života, síla lásky. Proto slouží historie jako výraz lidské vůle a představivosti života.

2. Relativita pojetí dějin

I když je Lessingovo pojetí dějin extrémní a jeho líčení nemožnosti historického poznání silně přehnané, zdá se být spousta jeho postřehů velmi výstižných a pravdivých. Vždyť už výroky českých historiků samy poukazují na ono hledání příčin jako svalování odpovědnosti, přisuzují to ovšem jenom české mentalitě. "My nejraději za nic nemůžeme a jsme-li v maléru, jsme zkrátka zase obětí cizí síly, která nás zotročila ... Známe-li však výsledek, není nic jednoduššího než seřadit příčiny, které k němu zdánlivě nevyhnutelně vedly a vyřadit nerealizované motivy." ⁹ "Vždycky všechno zavíní jacísi 'oni', bez nichž bychom už pomalu neuměli vyslovit 'my' ". ¹⁰ Ale nejsou to jenom úvahy o tom, kdy jsme se zkazili a co nás zkazilo, v čem byla chyba a kdy se stala, že české dějiny dopadly tak katastrofálně a kdo měl na tom největší vinu, zdali teprv komunisté, nebo my sami naší zbabělostí, Beneš nebo snad už Masaryk, zdali úpadek nastal v roce 1918, 1938, 1948, 1968, rekatolizací nebo husitstvím. Nezúčastněný pozorovatel může vidět plným právem celé loňské setkání ve Frankenu jako neustálé hledání viníků za naši dnešní situaci v průběhu českých dějin 20. století a diskusi o tom, co se mělo a nemělo dělat a kdy se mělo bojovat /až do strategických detailů/. /Zlomyslná otázka: Zdalipak by tito pánové, kteří se tak rozhořčovali nad tím, že se nebojovalo, opravdu tenkrát šla za své ideály položit život, nebo by to přenechali jiným?/

Více zarážející se zdá být fakt, že kritičtí pozorovatelé v podstatě na tyto věci už dávno upozorňují a polemiky za-

čínají zabíhat do filozofické sféry, aniž by se kdokoliv vzdával svých hodnot jako něčeho daného; ovšem mluví se i o hodnotách samotných. Zajímavé je, když paní Komárková, která sama postuluje a vyzdvihuje hodnoty /jejíž předsudky také sdílím/ najednou říká: "Každá doba píše své dějiny znova, protože pohled na ně přináší změnu pohledu na stejná fakta." ¹¹ I když je tato věta pravdivá, dá se snadno zneužít. Když má každá doba své hodnoty a tím svůj vlastní pohled na historii, jak je potom možno vůbec rozlišit mezi správným pohledem na dějiny a falšováním historie? Odkud bereme ~~xx~~ jistotu, že náš pohled na dějiny je správnější než ten, který tvoří režimem najatí pseudohistorici, když je v podstatě každý pohled na dějiny subjektivní podle svého vlastního hodnotového systému? A můžeme vlastně na základě těchto úvah mluvit o nějakém daném smyslu dějin jako takovém, když smysl není nic jiného než osmyslnění něčeho sama o sobě nesmyslného ve vztahu k sám sobě a svým vlastním hodnotám? Vždyť není žádný objektivní smysl dějin, nýbrž každý jednotlivec je si buď smyslem sám pro sebe, nebo má pro něj smysl to, co si sám za smysl dává /buď ve vztahu sám k sobě nebo ke svým vlastním hodnotám/. Stejně tak nemůže existovat žádný "objektivní" pohled na dějiny, protože tu není žádný objekt, který by se nám odkrýval nebo zjevoval jako u přírodních realit, ale to, co si v historii za objekt určujeme, je už realita zpracovaná naším subjektivním výběrem a hodnotovým systémem.

Mluví-li Otáhal o tom, že lidé dějiny také hodnotí, tj. zaujímají stanoviska k jednotlivým obdobím či osobnostem, ¹² znamená to, že stále ještě předpokládá nějakou jejich objektivní danost, jako "kulturní vyspělost", "státotvornost", "vyzrálost společenského a politického života", "organická součást evropské kultury", "zrychlení dějinného vývoje", jako by to byly nějaké reality, ba považuje dokonce tyto pojmy /patřící spíš do biologie/ za objektivní prvky, faktory nějakého "dějinného procesu". Celým líčením určitých událostí z českých dějin prosvítá představa zákonitosti dějinného procesu, jako by šlo o chemickou reakci, kde složky jednoznačně určují výsledek. Smysl českých dějin je pouze třeba vypátrat, i když dojít "k jednotné a souhlasné odpovědi na otázku po 'smyslu českých dějin' nebude asi možné." ¹³ Hodnocení dějin

je pro Otáhalu funkcí mnoha okolností "jako je světový názor, příslušnost k určitému národu, třídě, sociální vrstvě či generaci." Přitom si neuvědomuje, že sám už subjektivně hodnotí čistě výběrem faktů a pojmů třeba jako "krize národa", domnívaje se, že dějiny jsou pouze fakta, z nichž se dá vydedukovat objektivní smysl.

Ale dřívější lidé jednali podle svých vlastních cílů a smyslů, jejichž poznání a pochopení, i když pro historii nevyhnutelné, ještě samo o sobě historii nedává. Objekt historie se teprve vytváří tím, že se něco nazve, pojmenuje, jinak to jsou jen jednající nebo trpící subjekty. To ovšem znamená, že kromě holých faktů /které jsou bez hodnocení samy o sobě lhostejné/, není žádná obecná historická pravda, že jsou jenom jednotlivá stanoviska v rámci jednotlivých subjektivních hodnotových systémů. Ze svého stanoviska má například pravdu B. Komárková, z hlediska katolických ideálů i L. Jehlička¹⁴ a K. Severa¹⁵; ve jménu střední Evropy jako hodnoty má pravdu Kundera, jménem jiných hodnot jeho odpůrci.¹⁶

Ale dá se potom ještě rozlišovat a posuzovat, když je všechno takto relativní? Když všechno jsou jen postoje, hlediska, stanoviska a názory jednotlivých lidí nebo skupin, které se vztahují na jejich zájmy, úmysly nebo hodnoty? Co je tedy kritérium pravdy a co je měřítko hodnot?

3. Pravda a hodnoty

Nejprve je asi třeba si ujasnit, co jsou vlastně pojmy "pravda" a jiné hodnoty. Jsou-li historické kategorie schémata, kterými pohlížíme na historii, jiného druhu, než kategorie přírodních věd, musí být pravda na rozdíl od pouhé skutečnosti sférou pro jejich užití. "Pravda je ale normativní sféra k posuzování nebo vyhodnocování skutečností; není tedy odvoditelná ze skutečností a nedá se vztahovat zpátky na skutečnosti."¹⁷ Nejedná se tu ovšem o pravdu ve smyslu matematickém, které by se měla spíše, kdyby se dále rozvedla Lessingova myšlenka, nazývat správností, oproti nesprávnosti nebo omylu. Byla by to kategorie sféry hodnot, jako protiklad lži, lidská základní kategorie k posuzování a osmyslňování, které nemá co dělat s lhostejnou skutečností, leda ve smyslu materiálu, který zpracovává. Nemusí to být pouhá iluze ve smyslu namlouvání si něčeho jako

sebeklam, ale je to jiný svět, ne té skutečnosti - toho co je -, ale toho, co má být, o co usilujeme.

Pravda je regulativní idea pro to, co má být; sama o sobě je prázdná, bez obsahu a jenom v tomto smyslu absolutní, jako šablona pro naše pojetí a osmyslnění naší skutečnosti, tedy jakýsi způsob myšlení, ne něco daného; obsah nebo náplň jí teprv dává lidská skutečnost, konání lidí v přítomnosti a minulosti. Hodnoty potom jsou už konkrétní představy o tom, co má být. Vznikly historicky buď skutečně jako nutnosti nebo východiska z nouze, stejně jako zákony, ústavy a postulované morální kategorie, nebo jako přání, ideály, sny o tom, co a jak by mělo být. Hodnoty nejsou, ale platí, nebo alespoň mají platit, nejsou nikdy navěky dané a snadno rozbitné. Nejsou to žádné reality, ale dají se konkrétně uskutečnit lidskou vůlí. V podstatě žijí jen v povědomí lidí a teprve ve vztahu k nim se dá mluvit o nějakém smyslu, ať už jednotlivého života nebo nějaké historické události, dějinného úseku nebo národa /ne historie jako takové, ten vůbec není/. Smysl jako takový není v podstatě nic jiného, než subjektivní význam, který věcem přikládáme. Ale jedině tímto aktem osmyslnění je možné osvobození od nesignifikančnosti a lhostejnosti veškeré skutečnosti. Jedině hodnoty nám dávají možnost hodnocení a naplnění života smyslem, který existuje jen ve vztahu k nim. "Smysl je pojem **orientační**: dělá pochopitelným, určuje účelnost i hodnotu." ¹⁸

Je pochybené mluvit o nějakých přirozených hodnotách nebo přirozeně **daném** smyslu lidského života nebo života vůbec. To, co je člověku přirozeně dané, jsou vitální instinkty, už poněkud degenerované, pět smyslů a určitý způsob myšlení pro logické a kauzální poznání /tzv. **kategorie** a priori, také pouze regulativní ideje/; všechno ostatní je teprv člověkem určené, i když se nám jeví jako přirozené a absolutní, protože jsme určitý navyklý způsob myšlení a hodnotový systém pojali do své subjektivní individuální přirozenosti. Také tím, že něco nezýváme přirozeným, už hodnotíme za předpokladu nějakého hodnotového systému, totiž představy nějakého způsobu chování, který se nám zdá být žádoucí /opět ve vztahu k hodnotám jako člověk, život, společnost atd/. Také vyzdvihování života jako takového oproti takzvaným abstraktním hodnotám je postulováním života jako hodnoty. To však může znamenat pouze biologické žití

za každou cenu, tedy pouhé přežití, což už nemá nic společného s nějakou hodnotou, zas jediné ve vztahu k tomu, pro co člověk žije. Není však nijak samozřejmé, že je život nějaká hodnota, dá se zpochybnit jako každá jiná. Kromě toho se můžeme ptát, jaký život a čím? Proč by mělo být přežívání přežvykujícího davu něčím mimořádně důležitým? Ale třeba i Nietzscheho pojetí vyššího tvořivého života jako poslední hodnoty se zdá být velmi sporné, ptáme-li se: tvořivost a vyšší život - dobře ale pro koho, proč? Co nám tedy zbývá jako poslední kritérium posuzování historického i našeho života? Nebo zůstávají vskutku hodnoty jako subjektivní názory indiferentně stát vedle sebe? Když už není žádná objektivita, nedají se najít nějaké obecné platné transcendentní hodnoty, na které se člověk může při svém hodnocení i historickém pojetí vždy odvolávat?

3.1. Vývoj, pokrok, dobro atd.

Představa nějakého předem daného historického vývoje k lepšímu je typický sebeklam, jednak proto, že v historii nevězí žádný skrytý automatismus ani skrytá spravedlnost. Už slovo "vývoj" předpokládá, že ~~xxx~~ se něco předem určeného vyvíjí, jako rostlina ze semene, jako by historie už měla svůj program úřadem v sobě. Mimochodem - i kdyby tomu tak bylo, tak ještě vůbec není jisté, jestli náhodou semeno nepadne na kámen nebo ho neudusí plevel. /Při lidské tuposti a sobeckosti se poslední možnost zdá být dost pravděpodobná. Koneckonců se zdá, že v historii nevíteží pravda, ale síla a moc./ Dá se mluvit o vyvinutí nebo rozvoji něčeho teprve "a posteriori" tak pojmenovaného /jako např. kapitalismus nebo moderní občanská společnost/. Každopádně není žádný vývoj dán předem, existuje leda určitá statistická pravděpodobnost, že za určitých podmínek /společenských i jiných/ vznikají a vyvíjejí se určité věci, ale to je vše.

Podobně to platí pro pojem "pokroku", který také není dán nikdy automaticky. Pokrok je "pokračování" v něčem, co už tu je, jak správně podotýká K. Severa.¹⁹ Pokračovat se ovšem dá i ve věcech zlých a zhoubných, i v úpadku se může pokračovat. Pojem "pokrok" znamená tedy přece něco víc než pouhé pokračování. Je to také jakýsi krok dopředu /otázka: co je dopředu?/, něco, co samo sebe překonává. Nejvýstižnější je asi pro pochopení slova "pokrok" Hegelovo pojetí trojího významu slova "aufneben" -

zdvihnout, ponechat si a zrušit. ²⁰ Nic se nedá zrušit, tedy překonat, aniž bychom to dříve nepojali do sebe. Zamítnutí ještě neznamená překonání a není tedy ještě pokrok. Hegelova chyba byla jen v tom, že chápal historii i se svým světovým duchem jako něco samo od sebe se vyvíjejícího, automaticky se rozvíjejícího, už v historii imanentně obsaženého. Duch doby je ovšem jenom interpretace a posteriori a pokrok jenom to, co sami za pokrok považujeme a určujeme, vzhledem k našemu dnešnímu životu a našim hodnotám. Není žádný "jeden pokrok", jsou jen parciální pokroky, jako jednotlivé překonávání věcí už nežádoucích a tudíž zastaralých, a to ve vztahu k zájmům lidí jednajících /v minulosti i dnes/ nebo k hodnotám interpretujících historiků.

Zdá se jakoby hodnoty jako posuzovací kritéria nemohly stát samy o sobě, ale pouze ve vztahu k jiným hodnotám a v poslední instanci k člověku, k jeho potřebám a zájmům. Je tedy užitečnost to poslední, co zbývá, když se rozeberou všechny samozřejmě uznávané hodnoty ve svém obsahu? Vždyť i dobro a zlo jsou pouhé ideje, relativní nejen z historických morálních pojetí, ale především ve vztahu k lidem, k jednotlivcům. Existuje snad dobro samo o sobě, a jestli, tak co to vlastně je, v čem spočívá a kde ho máme hledat? Zdá se, že se tu jedná opět o bezpřesahnou regulativní ideu, stejně jako "pravda". Konkrétně je třeba se vždycky ptát: pro koho a pro co? Vztahuje se tedy vždycky na člověka, jeho přání, zájmy, štěstí, nebo na věci, které člověk osmyslňuje tím, že jim přisunuje určitou hodnotu, byť by to byla i hodnota sama o sobě /jako příroda, kultura, konkrétní předměty, víra ap./. I Koháková "vyšší představa Dobra" ²¹ jako ideál ryzího lidství a svobodného soužití, byť by byla sebelepší, je jen jednou z konkrétních náplní této regulativní nebo, chcete-li, orientační idey. Není nad námi, je mezi námi a pro nás. Ten jeho ideál by totiž také nikdo nemusel chtít. Co když o něj jiní nemají zájem, nebo mají jinou představu dobra?

Co je třeba si především uvědomit, je to, že hodnoty jsou tu přece pro člověka, takže člověk nesmí být nikdy obětován hodnotám, už vůbec ne nějakým "objektivním", ty jsou totiž skutečně jen iluze, modly. Hlavní podnět Lessingových úvah o historii je totiž jeho postřeh, že jsou v průběhu dějin lidé ne-

ustále obětování abstraktním ideám jako stát, víra, pokrok, společnost atd. Jedinou hodnotu, kterou Lessing uznává, je jedinec, člověk a jeho štěstí, všechno ostatní je buď ideologická lež nebo užitečná iluze: "Stát přitom zanikne." - Je existence státu ten bezpochyby žádoucí cíl dějin? "Lidský rod přestane trvat." - Je existence lidského rodu ta norma poznání, která se má udržet za každou cenu? ... Ne! Rozhodující otázka zní: "Stal se člověk před nebo po zániku Athén, Říma, Německa, Anglie, Ruska atd. šťastnějším, lepším, zdravějším, bohatším, svobodnějším?"²² Jenomže zbývá ještě otázka, zdali je jedinec, člověk opravdu ta hlavní hodnota, nebo hodnota vůbec. Proč by měl být zrovna člověk a jeho život to rozhodující, na co se všechno vztahuje? Má snad člověk a jeho život na tomto světě nějaký smysl sám o sobě? Máme strach zničit i tuto poslední hodnotu, člověka, protože se najednou ocitneme v nesmyslné prázdnotě nebo dojdeme k děsivým závěrům, jako například Jehlička úvaha: "buďte dějiny, existence člověka a svět vůbec mají nějaký smysl - a pak jim tento smysl musel být dán, anebo všechno je jenom **věc náhody**, náhodného uzpůsobení, a pak může jít jenom o autorealizaci a je úplně jedno, jestli se člověk v tomto případě realizuje jako Hitler nebo Stalin nebo svatý František z Assisi. Že jsem způsobil smrt třiceti nebo padesáti miliónů lidí? Jděte mi k čertu, v něhož nevěřím, vždyť stejně umřou, jděte mi k šípku se svobodou a nějakými lidskými právy, já realizuji sebe a ne vás."²³

Jehlička, a nejen on, z toho vyvozuje, že lidská práva proto musí mít nějaké metafyzické, transcendentní zázemí, "jinak proč by měl člověk - dítko náhod - mít nějaká práva?" Ale co to je to transcendentní zázemí, než pouhá užitečná iluze, sebeklam pro záchranu otřesené ideje lidských práv? Metafyzické a teologické spekulace přesahují lidský rozum; diskuse tady přestává, protože to je už jen věcí víry. Ale nezná-li můj rozum žádné metafyzické zázemí nebo vyšší smysl, tak není moje nevědomost v těchto věcech o nic větší než např. pana Jehličky. Co je zřejmé z historie, je jen fakt, že lidská práva jsou idea poměrně nová, vzniklá teprve v moderní době, i antika znala pouze práva občanská.

3.2. Osmyslnění z vůle. Historie pro nás.

Problematika hodnot našeho věku vystihuje spíše Božena Komárková se svým protestantským pojetím dějin: "Lidská práva nejsou produktem abstraktního rozumu, ale osobního osvojování si nových duchovních zkušeností a nových duchovních potřeb. S duchovními zkušenostmi také stojí a padají." ²⁴ Snad jen tímto pojetím se dá vysvětlit, proč není jedno, jakým způsobem se člověk realizuje, i když veškerá lidská práva, pravdy, principy etiky i sám bůh nejsou nic jiného než fikce, formy "subjektivního funkčního sebeklamu", jak to nazývá Bondy. ²⁵ Není to jedno, protože nám to není jedno, protože my jsme si osvojili určité hodnoty, které nám jsou důležité a drahé, a proto chceme, aby platily; z naší vůle, ve jménu našich subjektivních hodnot, teprve přestávají být věci lhostejné. Není jedno, že zahynuli lidé, ať už jeden nebo milióny, protože chceme, aby se mohli realizovat všichni, protože postulujeme lidský život, svobodu a právo na seberealizaci každého individua jako hodnoty, jako něco, co má být. To je proto mnohem důležitější, vlastně to jediné, co vzdoruje lhostejnosti a krutosti toho, co je, bez nichž by se všechno rozplynulo v prázdnotě skutečnosti beze smyslu.

Zdá se mi, že si katolíci svůj postoj k dějinám a k životu opravdu velmi zjednodušují. Jejich kritika pojetí národních dějin na základě jazykového vlastenectví odhaluje sice určitou falešnost a provinciální omezenost tohoto postoje; na druhé straně ale postulují svou víru jako poslední a jedinou "pravou" hodnotu, o které už se nesmí diskutovat, což je postoj přinejmenším stejně omezený a navíc ničící všechno živé jménem vlastních dogmat. Jejich postoj k husitství a rekatolizaci ²⁶ s výjimkou koncepce Radomíra Malého je stejně agresivní a dogmatický jako ideologie takzvaného "historického materialismu", jenže jiným směrem. Jejich zdůrazňování "staré víry" a pohrdání vším, co vzniká nezávisle na jejich ustrnulých představách se svojí nehybnou hierarchickou autoritativností s příměsí myslitcké přitažlivosti se poněkud podobá Nietzscheově zvhlé formě antikvární historie. "Je tu vždy velmi blízko nebezpečí: nakonec se jednou přijímá všechno staré a minulé, co vůbec ještě vstupuje do obzoru, jednoduše

jako stejně ctihodné, všechno ale, co tomuto starému nevyčází vstříc s úctou, tedy to nové a nastávající, se odmítá a osočuje." ²⁷ Jako by bylo všechno předem dané a určené už od stvoření světa, a katolictví tedy víra proto lepší, že je starší? "Ale nějaká předem daná absolutní soustava norem? Nám nevěřícím připadá takový předpoklad zcela neoprávněným omezením bytí podle nějakých svévolných představ. Věřící si v tomto bodě opět zjednodušují - podle nich je většinou bůh stvořitelem universa a stvořil je podle nějakých jednorázových absolutních, neměnných a definitivních principů. Universum, ale ani bůh, tak tedy nežijí. Klidně mohou chrnět. Všechno je nataženo jako budík. Všechna data jsou v počítači a ten je teď přemílá. Až je přemele, bude pokoj. Z počítače nevyjde nic, než co do něho vrazíte. Roztřídí to - to je proces dějin universa podle mnohých věřících. Kdepak by bylo možné, že by universum nebyl počítač, ale život sám, který tvoří nepředpokládané a zcela neočekávané překvapující, ba až šokující nové!" ²⁸ Protestantská idea svobodné odpovědnosti se zdá být opravdu produktivnější, jak ukazuje i historický rozvoj protestantských zemí v Nonověku.

Má-li tedy historie dnes pro nás význam, tak to má být historie pro život, tedy pro nás, jako zpracovaná paměť, zhodnocené vědomí našich kořenů a kořenů našich hodnot ve vztahu k našemu životu přítomnému i budoucímu i k našim hodnotám a pro jejich uskutečnění. Je sice pravda, že neexistují žádné objektivní dějiny ani objektivní pohled na minulost. Ovšem teze Bělehradského, že každé dějiny jsou produktem manipulace ²⁹, se mi zdá být velmi pochybné. Bělehradský míní asi jen filozofii historie, která se vyvinula především v německém idealismu /Fichte, Schelling, Hegel, Marx/ a která vznikla skutečně ve vztahu k nějaké koncepci budoucnosti. Že se stát až do nejnovější doby pojímal jako "objektivní" hodnota a státopornost jako měřítko historičnosti, je jistě už ~~překona~~ překonaná představa; ovšem nedá se popřít funkce moderního od náboženství osvobozeného emancipovaného státu a hlavně jeho idey při vzniku a utváření dnešní moderní společnosti, liberalismu, náboženské svobody a jiných hodnot. Historie se přece netvoří jenom ve vztahu k budoucnosti, ale především

ve vztahu k přítomnosti a k dnešním hodnotám, "a není to minulost, nýbrž právě přítomnost obracející se k budoucnosti, která ke kladení otázky smyslu vede. Je potřeba žít, jednat, volit, která se domáhá orientace." ³⁰ Osvobození od dějin se dá uznat jedině jako osvobození od určitého konceptu dějin, od iluzorní představy nějakého daného vývoje. Bez dějin vůbec, bez odvolávání se na ně, bez paměti a vůle, žít z tradice, tedy v něčem pokračovat a sebe překonávat, není už nic než pouhé žití bez jakéhokoliv smyslu a cíle. Vždyť hodnoty, které jedině dávají životu smysl, vznikly v minulosti z lidské vůle a jedině historická paměť jako povědomí o nich, tedy jejich uznávání a přijímání, nám dává možnost být něco víc než trochu inteligentnější zvíře, a případně také možnost je uskutečnit.

Věta, že dějiny bez člověka a bez boha nemají smysl, totiž může být pravdivá, když ji chápeme po svém. Bez člověka dějiny nemají smysl, protože jim člověk smysl teprve dává, za druhé se veškeré dění dá posuzovat jedině ve vztahu k člověku, k jeho zájmům, potřebám a ideálům, jinak se o žádném smyslu mluvit nedá. Bohem se dá rozumět to, co teprve jaksi nějaký smysl tvoří, ideje a hodnoty, na které se dovoláváme, které tvoříme a snažíme se uskutečnit, kterými osmyslňujeme a bez kterých se neobejdeme.

4. Možnost diskuse

Ještě zbývá poslední otázka, snad ta nejdůležitější, alespoň pro praxi: problém relativity hodnot. V podstatě není žádné jiné hledisko, než vztah k lidem, jak už bylo řečeno; hodnota se musí osvědčit. Sviták se rozhořčuje nadarmo, že co vzniklo dnes v Československu jako "Andrgraund" není žádná "hodnotná nová kultura." ³¹ Sviták soudí zas jen z hlediska svého subjektivního hodnotového systému, který není nikdo povinen uznávat jako obecně platný. Přesto si myslím, že má jako člověk právo říci svůj názor, i když o Andrgraundu v podstatě vůbec nic neví; tím, že mu někdo toto právo upírá, není ještě jeho pohled na věc vyvrácen. Z toho vyplývá, že při každém pohledu na hodnoty, mezilidské vztahy, problémy společenských věd a historie zůstávají rozumné argumenty jako jedině kritérium, jak překonat tuto relativitu.

Jednota v názorech, o kterou někteří usilují, znamená vždy jen vnucení vlastního hlediska a hodnotového systému ostatním.

Sjednocení v tomto smyslu znamená despotismus jednoho druhu myšlení. I představa Radomíra Malého o jednotné spiritualistické koncepci českých dějin ³² "s tendencí k jednotě v podstatném, čímž je společné přesvědčení o duchovním smyslu českých dějin, o síle myšlenky a mravního vědomí jako určujícího pro osudy národa" je založena na předpokladu priority "duchovních a morálních hodnot", což je pro něj vše, co odpovídá Ježíšovým intencím, před "hodnotami ryze utilitárními". Jeho hodnocení některých událostí z českých dějin i jeho pojetí jejich smyslu je, na rozdíl od většiny katolických konceptů, velice tolerantní, jenomže předpokládá křesťanskou etiku jako tu jediné pravou, bohem určenou. Proto zavrhuje změnu myšlení i hodnot od renesance a osvícenství jako "etický a duchovní úpadek", dokonce postuluje nutnost jejich zániku: "demokratické systémy bez duchovních předpokladů ústí v totalitní diktatury moderního typu. Svoboda, jež znamená uvolnění manželského a rodinného života, lascivní požitkářství, pornografie a vraždy nenarozených dětí, lživě nazývané potraty, není v intencích Ježíšových a proto neměla a nemá naději na přežití." ³³ Ztroskotání některých ideí i rozpad států a národní "úpadek" chápe potom jako řízení prozřetelnosti nebo boží trest. "Přijímáme-li, že nad dějinami národů vládne nějaká vyšší bytost, která jim dává své určení, pak nezbyvá než věřit také v nosnost morálky touto bytostí přikázané jako adekvátní blahu národa, jeho pokroku a rozkvětu." ³⁴

I Pithartova výzva k šetření dějin ³⁵ se zdá být nešťastné přání po nějaké jednotě ze strachu před diskontinuitou, před destruktivně působící skepsí, před "riskantním zpochybněním naší národní identity". Pithart se bojí rozbít boha, i když je to jen modla? Chce si dál pěstovat, hladit a uctívat svoji milovanou modlu národní identity, iluzi kontinuity dějin a teplo domova, kde už není třeba **nác** vysvětlovat, kde vládne "tichý souhlas" a mlčící porozumění? Ať mi promine, ale jeho "domov" mi připadá jako němé ryby plavající svorně pořád dokola ve vlastním akváriu. Co chce zamlčovat? Předpoklady, východiska, trauma českých dějin, diskontinuitu a neúčtyhodnost českého národa? A co když jsme my i se svými dějinami opravdu pohrdání hodni? Proč bychom se měli potom sami uctívat? Mimochoďem: copak není národ opravdu jenom hodnotou prostře-

dečnou, jednou z cest k seberealizaci člověka?" Šetřme tedy své dějiny - jiné nemáme a snad se nám už ani nepodaří nějaké další si vymyslet." Vždyť je to očividný omyl. Máme přece vždy takové dějiny, jaké chceme mít, předně proto, že interpretujeme minulost z našeho hlediska, za druhé si můžeme koneckonců vybrat tradici, na kterou chceme navazovat. Cožpak jsme odkázáni na nějaké "české dějiny" /mimořádně: tschechisch nebo böhmisch?/? Vždyť můžeme jako hodnotu postulovat střední Evropu nebo Evropu vůbec a pokračovat v evropské tradici jako celek.

Na první pohled se tedy Pithartův článek zdá být skoro zbabělou výzvou k iluzorní jednotě a "moudrému" mlčení. Toto zdání se rozplyne, když se pokusíme pochopit Pithartovu výzvu jinak. Ostatně v druhém článku už Pithart nevyzývá k šetření svých dějin, ale k sebereflexi a sebekritice zúčastněných stran " v zájmu zachování národní existence".³⁶ "Tichým souhlasem" tedy míní Pithart "tichý předpoklad existence vyššího stanoviska", o kterém se domnívá, že je to zrovna národ. Ale proč se Pithartovi zdá být právě "národní" existence nezastupitelná a hledisko národní vyšší než jiná "stanická" hlediska? Jestli spočívá "jeho nezastupitelná hodnota právě v tom, že se vymyká kategoriím cílů a prostředků", pak to tedy není prostředek pro seberealizaci člověka, ale jakási věc sama o sobě, sama pro sebe, tedy hodnota zbytečná. Ale cožpak musí být sebevědomí zrovna vědomí národní identity?

Společně sdílenou duchovní půdou se dá totiž rozumět i demokratický rámec, pravidla hry pro diskusi a domluvu mezi lidmi. Uznání tohoto rámce jako základny pro všechny ostatní by mělo být to, co už není třeba dále objasňovat, protože je to vůbec předpoklad pro další jednání; ne národní srozumění, ale souhlas s pravidly hry je základní nejen pro politickou demokracii, ale vůbec pro mezilidské vztahy, pro vědeckou diskusi a vůbec pro každou domluvu. Nejde tedy o souhlas s obsahem, ale s rámcem pro domluvu, pro diskusi; obsah je potom objektem diskuse. Konkrétní názory a hodnotové představy musí teprve obstát uvnitř tohoto rámce. Jiné kritérium není, než vzájemné respektování práva druhého na vlastní názor a svobody tento názor říci z vůle se domluvit. /Tyto hodnoty jsou sice také historicky vzniklé a subjektivní, ale nutné jako předpoklad jakékoliv domluvy./

5. Na obranu utilitarismu

Bylo řečeno, že se hodnoty mohou jediné osvědčit v praxi nebo obstát v diskusi. To ovšem znamená, že jako jediné kritérium k jejich posuzování zbývá jejich uplatnění nebo užitečnost. Lidé znechucení marxistickým utilitarismem /který ovšem také není nic jiného než Hegelův idealismus, přetvořený zmystifikovaným a překrouceným pojetím anglicko-škotské politické ekonomie ve jménu jiných, dnes už naprosto pochybných hodnot/ většinou tíhnou k tomu, pohrdat jakoukoli užitečností v myšlení i jednání. Myslím, že je to pohrdání neopodstatněné, pramenící z nepochopení pojmu "užitku". Užitek je přece všechno, co splňuje nebo se snaží splňovat nějakou subjektivní potřebu člověka. Potřeba dále není jenom materiální /tedy biologicky nebo ekonomicky věcné záležitosti/, ale je to všechno, po čem člověk touží, o co usiluje, co si přeje. Potřeba neznámá jenom chtít něco vlastnit, může to být i duchovní potřeba, vůle něco uplatnit, aby něco bylo, touha realizovat sebe nebo realizovat myšlenku, potřeba žít ve jménu něčeho, pro někoho, pro něco, potřeba dávat něčemu smysl, za něčím jít, o něco usilovat, někoho milovat atd. Kromě potřeb biologických, tzv. "přirozených" /tj. pouze potřeby k přežití jedince nebo druhu/, jsou v podstatě všechny potřeby něco uměle vytvořeného, historicky vzniklého; mluvit o nepřirozených, falešných potřebách /např. reklamou nebo nějakou ideologií vytvořených/ je naprostý nesmysl, protože přirozenost člověka není nic daného, ale přirozené je člověku všechno, co si osvojí, přivlastní, pojme do sebe jako svou přirozenost; mění se stejně jako se mění jeho potřeby. Potřeba je potom všechno, co člověk jako potřebu pociťuje, třeba i potřeba postulovat nebo uznávat některé hodnoty jako víru, národ, pokrok ap. Jedině v tomto ohledu jsou abstrakce, hodnoty, třeba i iluze užitečné, ne jako podvod za účelem zabránění vzájemnému vyvraždění /Hobbes/, ale proto, že splňují potřeby lidí.

Takže na tomto základě je možno znovu postulovat a uznávat hodnoty třeba jako národ nebo národní dějiny. Pociťují-li lidé náhodou žijící v nějaké zemi a náhodou mluvící nějakým jazykem potřebu být národem, proč by jím být nemohli, ovšem jediné za předpokladu, že národ berou jako hodnotu, o kterou je třeba usilovat, a ne jako samozřejmě danou skutečnost. V tomto smyslu

se zdá být Masarykova humanistická a personalistická idea "dobrého státu" ³⁷, o který je třeba usilovat, smysluplnější, protože je užitečnější pro člověka, protože je prostředkem k cíli, kterým je lidská svoboda a štěstí a ne něco, co se těmto kategoriím vymyká. Ve skutečnosti jsou tu jen nějakí lidé v nějaké náhodně dané situaci. Národ není danost, ale možnost z vůle lidí. Ale ne v tom smyslu, který míní Otáhal, že je vytváření novodobých národů do značné míry i subjektivním rozhodnutím, i volbou /i když "přirozeně" nechce popírat, "že proces vytváření novověkého národa je procesem objektivním ..."/. To je totiž otázka po existenci skupiny lidí ztotožňujících se s pojmem "národ". Míchá se tu dohromady dimenze skutečnosti a pravdy, jako by tu byly jenom dvě úrovně nebo aspekty jedné a téže věci. O co tu ale jde, je otázka po národu jako hodnotě, otázka po smyslu pro nás. ³⁸ Proto se nedá říci, že by otázka po smyslu úsilí o zachování národa byla opožděná nebo jen čistě intelektuálská /intelektuálská znamená jen spekulativní nebo co?/ ³⁹. To, že tu národ byl a nemohl zahynout znamená pouze, že se ujala čeština jako všeobecný jazyk a že to lidé začali pocítovat jako hodnotu. Přežít se tedy nesnaží národ, ale jazyková skupina, lépe řečeno skupina mluvící nějakým jazykem. Rozumíme-li pod pojmem "národ" něco víc než tuto danost, pak je úsilí o překonání komplexu malosti snaha o národ vůbec, tedy o jeho světovost, respektive význam v dějinách naší civilizace, což nazýváme historičností. Historičnost národa ale předpokládá určitý způsob jednání; chová-li se lid český pouze jako přežvykující, rezignující dav, tak ho opravdu nelze nazývat národem. Za těchto okolností "český národ" neexistuje. /Mám ovšem dojem, že tu jde spíš o překonání davové mentality, která se často projektuje do představy jakéhosi "my", pod čím se rozumí národ, zvláště když všichni příslušníci této skupiny sdílí stejný úděl v určitém politickém režimu a zároveň se vzájemně utvrzují v přesvědčení o nutnosti a zákonitosti této situace srovnáním s podobnou situací v dějinách./ Chceme-li být tedy národem "historickým", pak je tedy "prosazování všelidských ideálů a úkolů" jistě cesta "smysluplnější" než pouhá starost o vlastní přežití. Co ovšem znamenají pojmy "spravedlnost", "svoboda", "humanita", "lásky", "krása", "mír", "ochra-

na přírody" by se mělo přesněji objasnit, nemají-li to být pouze snadno zneužitelné a často zneužívané parolky, fráze, gumová slova. Samozřejmě se dá smysl národa chápat jako jeho poslání, ale ne jako odůvodnění jeho existence, ale jako úkol, který si sami dáváme.

Nakonec se dá dodat na obranu utilitarismu, že člověk může a má jednat jménem hodnot a třeba se i pro ně obětovat, ale jenom proto, že hodnoty pociťuje jako něco potřebného, jako vyšší potřeby člověka a pro člověka, tedy něco "užitečného". Obětovat lidí abstraktním ideám jako takovým je zvrhlost. Proti Kohákovu pojetí třetího významu pojmu "smysl" se dá totiž namítnout, že i když účel neospravedlňuje sám sebe, tak ani hodnoty, ani představy dobra nemohou ospravedlnit prostředky, ba ani samy sebe, protože nestojí samy o sobě. Podstatné tedy není Dobro jako takové, ale dobro pro nás a naše potřeby, první význam slova "smysl", tedy přece účel nebo spíš užitek. Ostatně: jsou hodnoty pro člověka nebo člověk pro hodnoty?

P o z n á m k y

1. Theodor Lessing, Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen, München 1919, §9, str. 21
2. Lessing, o.c., §5, str. 12.
3. Lessing, o.c., §81, str.226.
4. Lessing, o.c., §4, str.12.
5. Lessing, o.c., §2, str.7.
6. Erazim Kohák, Dějiny a smysl, in Pojetí českých dějin - Sborník I, 1986, str.4.
7. Kohák, Sborník I, str.13
8. Lessing, o.c., §23, str.48
9. Jiří Dienstbier, Duch Jalty a jiné legendy. Svědectví 74, str. 261 a 262.
10. Petr Pithart, Šetřme své dějiny, Svědectví 75, str.637.
11. Božena Komárková, "Česká otázka" - tehdy a dnes, Svědectví 76, str.805.
12. Milan Otáhal, O české specifice, Sborník I, str.52-62.
13. Otáhal, Sborník I, str.61.
14. Ladislav Jehlička, Ještě k polemice o Právu na dějiny - trochu jinak, Svědectví 75, str.595-609.
15. Karel Severa, Kdy a co nás zkazilo, Svědectví 75, str. 611-624.

16. Svědectví 74, str.350-372.
17. Lessing, l.c., §2, str.6.
18. Kohák, Sborník I, str.4.
19. Severa, Svědectví 75, str.623.
20. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte, Hamburg 1955, str.70.
21. Kohák, Sborník I, str.14.
22. Lessing, o.c., §79, str.211.
23. Jehlička, Svědectví 75, str.599
24. Komárková, Svědectví 76, str.806.
25. Egon Bondy, Nepovídka, Svědectví 74, str.477.
26. Viz Václav Bělohradský, Dvě poznámky k jednomu dokumentu, Svědectví 76, str.823-826.
27. Friedrich Nietzsche, Vom Nutzen und Nachteil der Historie fürs Leben, in Kurt Rossmann, Deutsche Geschichtsphilosophie, München 1969, str.345.
28. Bondy, Svědectví 74, str.345.
29. Bělohradský, Svědectví 76, str.822.
30. Kohák, Sborník I, str.5.
31. Ivan Sviták, Šmejď z Andrgraundu, Právo lidu č.4/85.
32. Radomír Malý, Má "smysl českých dějin" ještě smysl ?, Sborník I, str. 71-94.
33. Malý, Sborník I, str.89.
34. Malý, Sborník I, str.71.
35. Pithart, Svědectví 75, str.625-640.
36. Pithart, Dějiny, kampaně a národní sebevědomí, Sborník I, str.15-26.
37. Kohák, Sborník I, str.9-14.
38. Otáhal, Sborník I, str.51.
39. Jaroslav Mezník, O české malosti /a také velikosti/, Sborník I, str.27-39, především 27, 33, 37-39.

POLEMIKA - RECENSE - ZPRÁVY

Můžeme být na ně hrdí

/Proti hyperkritickému přístupu k hodnocení vzniku československé republiky/

Jaroslav Mezník - Jan Šimsa

V prvním letošním čísle *Svědectví* /roč.XX, 1987, č.80, s.783-828/ vyšel úryvek z rozsáhlé studie o českých dějinách, nazvaný *Jak jsme bourali Rakousko ...*, podepsaný šifrou XYZ. Obsahem úryvku jsou české politické dějiny v posledních desetiletích habsburské monarchie. Stať má dobrou úroveň, autor problematiku zná, umí vylíčit složitou historickou skutečnost, jeho text je čtivý a výmluvný.

Přes uvedené klady narazila stať u mnohých čtenářů na nesusouhlas. Právem. Pan XYZ totiž tam, kde přechází od líčení událostí k jejich hodnocení, překračuje mez kritičnosti a dospívá k hyperkritičnosti. Pokusíme se na čtyřech příkladech ukázat, jak se hyperkritický přístup u pana XYZ projevuje a v čem jsou jeho hyperkritické závěry problematické nebo nesprávné.

1. Havlíček a Palacký

Vlastnímu výkladu o české politice před vznikem československé republiky předsunul autor stručnou úvahu o vývoji české politiky a českého politického myšlení od roku 1848. Vychází přitom z tvrzení, že rakouská říše byla pro národy evropského středovýchodu výhodná, uznává její chyby, ale hned dodává: "Jde pouze o to, že tu byla šance. Po zkušenostech dvacátého století nelze dost zdůraznit, jak tuze bylo třeba této okolnosti šetřit a jak prozíravě a trpělivě bylo třeba pracovat na zlepšování toho, co bylo za daných poměrů nevyhovující." /s.783/.

Nebudeme se zde zabývat otázkou, do jaké míry byla rakouská říše výhodná pro národy evropského středovýchodu, ačkoli s autorem nesusouhlasíme. Nemůžeme však obejít fakt, že pan XYZ vychází při hodnocení dávné minulosti ze znalosti pozdějšího vývoje. Podle toho vypadá jeho "ocenění Havlíčka a Palackého.

Havlíčkově autor přiznává alespoň nějaké přednosti, i když je ke škodě věci blíže nespecifikuje. Tím se do popředí dostávají jediné jeho "chyby, omyly, opomenutí": osudy střední Evropy mu "valnou starost nědělaly", nepoznal "nadčasovou" úlohu rakouského státu, vydatně se zasloužil o rozdmýchání protiněmecké zášti a dal tak "přednost parotikulárnímu časovému zájmu

před univerzálním". Domníváme se, že pan XYZ není k Havlíčkovi spravedlivý. Havlíčka nelze soudit podle zlidovělých písní a oblíbených epigramů, ani podle toho, jak se Havlíčka dovolávali mladočeští radikálové. Pro toho, kdo si dal práci, pročetl Havlíčkovy články a seznámil se s jeho politickým úsilím, je zřejmé, jaké zásluhy si u nás získal tím, že otvíral okna do Evropy a do celého světa, že učil myslet v evropských souvislostech. Proto také odeňoval rakouský stát a trpělivě vysvětloval svým čtenářům, že se český národ nemůže přiklonit ani k liberálním a pokročilejším Němcům ani k zaostalým Rusům, ale musí se pokusit z Rakouska vybudovat domov národů.

Ještě hůře než Havlíček dopadl Palacký: "Palackého úloha je problematičtější. Sám nebyl bytostí jednoduchou; vlastně byl jedním z prototypů české dvojakosti. Důkazů o rozporech mezi slovem a činem podal řadu; dva za všechny: jeho prozíravé varování před ruským imperialismem z roku 1848, zdůvodňující nutnost federalizovaného Rakouska - a jeho účast na ruské pouti 1867, záležitosti groteskní, ne-li ostudné. A pak: jeho jistě upřímné a neméně prozíravé úsilí federalizovat Rakousko - a znevažující a znehodnocující kolísání mezi principem přirozeného a historického práva, jako zásady vymezující českou část kýžene federace. - Jeho myšlení bylo tedy nedůsledné. Politik musí zajisté měnit představy o taktice a strategii podle okolností. Obratným politikem v tomto smyslu však Palacký nebyl." /s.785/

Přečte-li čtenář pozorně citovanou pasáž, nemůže se ubránit dojmu, že pan XYZ chce kritizovat za každou cenu. Oba jeho "důkazy" Palackého "dvojakosti" při bližším rozboru neobstojí.

Pokud jde o první "důkaz", uvádí autor Palackého názor z roku 1848 a jeho čin z roku 1867. Za devatenáct let může člověk některé své názory změnit, je-li k tomu veden novými poznatky či událostmi. Vždyť i v posledních desetiletích jsme byli svědky toho, že mnozí lidé některé své názory změnili. Budeme je proto všechny obviňovat z dvojakosti nebo nedůslednosti? Je třeba vidět podněty, které Palackého vedly ke změně některých postojů. Na jedné straně to byl Bachův absolutismus, Schmerlingova ústava z roku 1861 a především rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867. Na druhé straně to byla skutečnost, že v šedesátých letech už v Rusku vládl Alexandr II. a zaváděl reformy, které sváděly k domněnce, že se Rusko dává na nové

cesty. Víra, že reformy v Rusku je přiblíží brzy k liberalizaci či demokratizaci, se u nás ostatně objevuje i později, nemáme-li rovnou napsat, že dodnes. Proč to vyčítat právě Palackému?

U druhého "důkazu" o žádný rozpor mezi slovy a činem nejde. Palackého úsilí federalizovat Rakousko bylo upřímné a pokud kolísal mezi principem přirozeného a historického práva, je naprosto ahistorické vidět v tom něco "znevažujícího a znehodnocujícího". Nelze zapomínat na to, že roku 1848 česká politika teprve začínala a její koncepce se tedy nutně musela hledat. Dočasný Palackého příklon k přirozenému právu je možno hodnotit pozitivně. Jestliže u něho nakonec historické právo převážilo, musíme mít na zřeteli, že zde nespolutušil jen historismus, českému myšlení 19.století vlastní, ale také čistě praktické zřetele a ohled na šeskou šlechtu, do níž v polovině minulého století čeští vlastenci vkládali ještě stále jisté naděje.

V dalším textu autor Palackému vyčítá, že měl vědět a vyprávět "nejen o sklonech a tužbách dne, ale o konstantách vytvářejících celé epochy", a že "zůstal zajatcem času své mladosti, tedy mytologem." V obou těchto výtkách by se snad našlo zrnko pravdy, ale to by musely být obě formulovány jinak.

K první výtce: Podle našeho názoru není správné klást na historické osobnosti měřítko, která bychom nemohli vztáhnout sami na sebe. Můžeme si být jisti, že dovedeme správně pro dobu přítomnou i budoucí rozeznat "konstanty vytvářející celé epochy" ?

Druhou výtku dokládá pan XYZ citátem, v němž se projevuje Palackého víra v přátelství a "pokrvenství" mezi Čechy a Rusy. To je ovšem projev českého rusofilství, s kterým musíme pro 19. a ještě pro první polovinu 20.století počítat. Spravedlivé by ovšem bylo k tomu dodat, že Palacký /a samozřejmě ještě více Havlíček/ začal jako jeden z prvních tento vztah vidět kriticky.

A závěr? "I Palacký dával přednost partikulárnímu zájmu před univerzálním". Tedy stejně jako Havlíček. Co jsou to ty univerzální zájmy, to nám pan XYZ zapomněl vysvětlit. Asi jsou to zájmy, které za univerzální pokládá autor sám na základě svých znalostí z 20.století ...

Havlíčka i Palackého lze kritizovat, ale musíme tak činit opravdu kriticky, tj. spravedlivě.

~~Příloha~~

2. Legie

Autorovi se podařilo při nezbytné stručnosti shrnout to nejdůležitější, co lze o legiích říci. Máme však výhrady proti některým zjednodušeným tvrzením a neujasněnému hodnocení.

Pan XYZ správně konstatuje, že pro organizování legií byly nejlepší podmínky v Rusku, kde bylo nejvíce zajatců. A hned pokračuje: "Zájemců o vstup do legií nebylo zprvu příliš mnoho /10-12%/, třebaže agitace emisařů ČNR byla naléhavá." /s.816/. Nad touto větou je nutno se zamyslet.

Jestliže se "zprvu" /tj. asi v počátcích masového náboru/ hlásilo do legií 10-12% českých zajatců, je to mnoho nebo málo? Pan XYZ sám uvádí některé důvody, které zajatce odrazovaly od vstupu do legií /s.816/: "Znechucení válkou bylo už značné, výsledek podniků nejistý, rakouská loajalita také dosud nezanikla úplně a navíc tu bylo specifické riziko: v novém zajetí čekala na legionáře šibenice." Na další stránce ještě připomíná, že u nás nebyla žádná tradice branného odporu.

Je třeba uvést i další důvody. Carští činovníci se na tvoření legií dívali většinou nevraživě, nepodporovali je. Mnozí zajatci byli rozmístěni na odlehlých místech a dlouho se o tvoření legií nedověděli. Vstup do legií nesl i riziko střetu s českými vojáky v rakouské uniformě, což mohlo vést k tomu, že legionáři stříleli na své příbuzné a známé; o tom se autor náznakem zmiňuje při dost nešťastné zmínce o bitvě u Zborova, kde na protivné straně vypočítává jen dva pluky, v nichž převažovali Češi /s.816/. Působil i ohled na příslušníky rodiny žijící doma. Především je pak třeba říci: vstoupit do legií znamenalo znovu nasadit život v příšerných bojích první světové války pro cíl, který se až do roku 1918 jevil jako čistá fikce. Něčemu takovému se protivil lidský pud sebezáchovy.

Jestliže se za těchto okolností přihlásilo do legií v Rusku zpočátku 10-12% zajatců, není to málo, ale mnoho, až neuvěřitelně mnoho. Nelze od většiny lidí čekat, že budou riskovat své životy dobrovolně pro jakýkoliv cíl. A to i v případě, že tento cíl je zcela jasný: obhajoba vlastního státu. Velká Británie - aby- chom uvedli příklad - musela roku 1915 zavést všeobecnou bran- nou povinnost, poněvadž příliv dobrovolníků armádě nestačil.

Přitom nelze stavět jen na procentu zajatců, kteří se do le-

gií hlásili "zprvu". V Rusku se zvýšil příliv dobrovolníků zvláště po bitvě u Zborova. Ne proto, že by se myšlenka samostatného státu zdála bližší, bylo to v době počínajícího rozbratu ruské armády, ale proto, že legie prokázaly svou sílu. I pan XYZ odhaduje, že v Rusku vstoupila do legií dobrovolně třetina zajatců /s.821/.

Ani v Itálii nebyl počet zajatců, kteří se hlásili do legií, malý, ačkoliv se italská vláda dlouho vzpěchovala československé legie vytvářet. Autor připomíná, že se tam /a ve Francii/ "legie účastnily válečných operací ať na samém sklonku války, když její konečný výsledek byl už v dohledu" /s.817/. Ale zajatci, kteří v Itálii do legií vstupovali, nemohli tušit, že válka skončí tak brzy. Na frontě i na šibenici lze ostatně zemřít i v poslední minutě války!

V tom, že se u nás legie staly legendou a jejich vojenská váha byla značně nadsazována /s.817/, má autor pravdu. Bylo by spravedlivé také říci, že se velmi brzy staly terčem kritiky a jejich význam byl znevažován nebo zamlčován. Každá solidnější historiografie a publicistika z dob první republiky psala o legiích kriticky a střízlivě. Vítězství jedné československé brigády nemohlo mnoho změnit na ruské frontě, když se ruská armáda octla v naprostém rozvratu, to je samozřejmé. Pozdější dvě nebo tři divize československých legionářů nemohly mít rozhodující podíl ve válce, ve které bojovaly stovky divizí.

Proč se ale autor úzkostlivě zaměřuje na to, aby ukázal omezený význam legionářských válečných vítězství a bojů? Ke všemu po desítkách let, kdy se o legiích psalo velice málo nebo i s negativním hodnocením! Kolem legionářů není třeba vytvářet legendy, není třeba přeceňovat jejich úspěchy, je nutno spravedlivě ocenit, co dokázali. Legie se utvořily z dobrovolníků a tam, kde byly nasazeny proti německé a rakouské armádě, bojovaly velmi dobře. Významně pomohly našemu odboji i politicky, prokázaly, že tam, kde je to možné, Češi jsou ochotni bojovat za vytvoření svého státu. Proto bylo správné, když se naše nově vytvářená brannost pokoušela navazovat na legionářské tradice. Je škoda, že dnes upadá v zapomnění svérázná legionářská literatura, která ovšem zaznamenala i tragičnost bojů na Sibiři, kde se už smysl boje pro mnoho legionářů vytrácel.

Odhodlání, s kterým šly tisíce mladých lidí ze zajetí do legií za zdánlivě chimérický sen, je nutno hodnotit velmi vysoko. Je to nepochybně jedna ze skutečně velkých věcí českých a československých dějin 20.století.

3. Stát jako dar ?

Na straně 798 se dočteme: "Okřídlená slova o tom, jak jsme "bourali Rakousko", byla pak po nabytí státní samostatnosti vyslovována s patosem; pocházela z legendy, přežívající dodnes. Jen nemnozí byli ochotni připustit, jak to vlastně bylo, a najít pro nabubřelou frázi zaslouženou ironii. Naši dědové Rakousko přece nebourali, jen nahlodávali."

K tomu je nutno podotknout, že výraz "bourali jsme Rakousko" má od počátku mírně ironický podtext již v období první republiky. Tím, že autor tuto frázi /jejíž "patetické" užití nedokládá jediným příkladem!/ bere za jeden ze základů argumentace, která vrcholí tvrzením, že pro Čechy byl samostatný stát nezaslouženým darem /s.827/, navozuje jistou atmosféru, chce ovlivnit své čtenáře. Slovní spojení "Češi bourali Rakousko" chápeme ve smyslu "Češi cílevědomě usilovali rozbít rakousko-uherskou říši a založit samostatný stát."

Bourali tedy Češi Rakousko nebo nebourali? Mohli bychom souhlasit, že věta "Češi bourali Rakousko" je nepravdivá, pokud slovo Češi pochopíme jako "všichni Češi". Autor ve svém hyperkriticismu však přehlédl skutečnost, že nepravdivá je i věta opačná, totiž "Češi Rakousko nebourali". Někteří naši dědové se podíleli na zahraničním odboji, někteří byli za války doma uvěznění nebo i popraveni, někteří patřili k "mafii", a ti všichni se na "bourání Rakouska" podíleli.

Nedávno se proti tvrzení o "bourání Rakouska" postavil také Erazim Kohák ve své cenné úvaze Dějiny a smysl /sborník Pojetí dějin I/. Podle něho se nedá o cílevědomém bourání Rakouska mluvit. Republika vznikla díky rozpadu Rakouska, který byl v případě německé a rakouské porážky neodvratný - Maďaři vyhlásí nezávislost, Poláci se připojí k Polsku, Rumuni k Rumunsku, Chorvati k Srbsku, Italové k Itálii a Němci k Německu. Kohák zapomíná, že taková situace nastala až roku 1918, přesněji řečeno v jeho druhé polovině. Do té doby nebyl ani v případě porážky Rakouska-Uherska rozpad říše jistý, ba co víc, do roku

1917 nebyl ani příliš pravděpodobný. Dohodové státy na nic takového nepomýšlely. Na tom, že se jejich názor změnil, měla ovšem hlavní "zásluhu" sama politika rakousko-uherské vlády, ale přispělo i úsilí, které vyvinuli představitelé těch národů, které v Rakousku-Uhersku necítily spokojeny. Masaryk vyhlásil program rozbít Rakousko už roku 1915, přibližně v téže době se začaly formovat základy legií, v polovině roku 1917 bojovaly u Zborova už tři legionářské pluky.

Je ovšem pravda, že podíl Čechů a Slováků na rozbití Rakouska-Uherska nebyl rozhodující. Německo a Rakousko-Uhersko porazily dohodové státy. Ale jistý podíl zde byl, a to mnohem větší, než uvádí pan XYZ. Ten tvrdí, že česká státnost nebyla "vybojována nýbrž obratně vyjednána hrstkou exulantů" /s.824/. Ale právě z textu, který sám autor napsal, vyplývá, že dohodové mocnosti uznaly Českou národní radu na základě úspěchů, kterých dosáhli legionáři, nebo proto, že legionáře potřebovaly! /Mimoходом to je pěkný doklad toho, že pan XYZ je mnohem objektivnější při líčení událostí než při vyslovování závěrů!/. Boje proti Rakousku-Uhersku se ovšem zúčastnila jen menšina Čechů. Máme proto přijmout tézi, že samostatnost byla pro nás dar, jak tvrdí pan XYZ? V jistém smyslu byla dar, ale pouze v jistém smyslu. Chceme-li totiž z této téze vyvozovat jakékoli závěry pro osud a charakter našeho národa i státu, musíme přihlídnout také k situaci u jiných národů.

Který evropský národ nedostal v 20.století svůj stát jako dar? Většina větších národů a některé menší národy již počátkem 20.století svůj stát měly. Dá se říci, že dostaly samostatný stát jako dar od svých předků. Poláci byli rozděleni do tří států; za první světové války vznikly proto polské legiony na obou stranách, Poláci bojovali proti Němcům i proti Rusům. V polských legionech byla ovšem jen nepatrná část Poláků, většinou /buď z loajality nebo z nezbytnosti/ sloužili v armádách států, ke kterým patřili, nebo se snažili doma přežít /tak jako Češi/. U Jihoslovanů část sloužila v srbské armádě, protože srbský stát již existoval; u Chorvatů a Slovenců byla zhruba stejná situace jako u Čechů a Poláků. Finsko, Estonsko, Lotyšsko a Litva vznikly - pokud víme - až v souvislosti s ruskými revolucemi; o tom že by v těchto zemích existovala dříve nějaká

významnější hnutí za ~~na~~bytí státní samostatnosti, nám není nic známo. Maďaři a Rakušané /roku 1918 bychom spíše ještě řekli: rakouští Němci/ o stát v té podobě, v jaké se roku 1918 pro ně utvořil, vůbec nestáli a za dar jej nepovažovali.

Podíl kteréhokoliv z uvedených národů /s výjimkou Srbů, kteří stát měli už dříve/ na získání státní samostatnosti nebyl tedy větší než u Čechů a Slováků, dá se naopak říci, že u většiny byl **měňší**. Poláci mohou ovšem poukazovat na svá národní povstání z 19.století, a my tuto jejich tradici ctíme. Ale klade-li hyperkritické měřítko na Čechy, kladme je také na Poláky: roku 1830 bojovala proti Rusům ještě pravidelná polská armáda, roku 1863 jen menšina Poláků.

Tradice boje o osvobození národa se vždy mohou opírat jen o činnost menšiny daného společenství. Proč pan XYZ při hodnocení událostí, které vedly ke zřízení samostatného československého státu, zapomíná na tuto skutečnost a vede nás k tomu, abychom se utápěli v pocit méněcennosti, protože jsme údajně "získali stát jako dar"? Podle našeho mínění se za způsob, **jakým** jsme získali samostatný stát, vůbec nemusíme stydět. Naopak: musíme pociťovat úctu k těm, kteří za tento stát bojovali. Hlásíme se k nim, můžeme být na ně hrdí.

4. Češi a československý stát

Skutečnost, že Češi získali stát jako dar, měla podle pana XYZ značný vliv na jejich vztah k novému státu. Dostáváme se na poněkud nejistou půdu, protože nevíme, jak autor své téze ve svém dalším textu dokládá - vímě, že otištěný text je pouze částí rozsáhlejší studie. Ale nedá se nic dělat, co napsal, to napsal, a s tím budeme polemizovat. Na straně 827 čteme:

"Na vlastní samostatný stát nebyli Češi v žádném ohledu připraveni. **Ten** dosavadní se jim vždycky jevil jako **cosi** cizího. Jiný, pravda neznali, ale také po něm opravdově netoužili. Kdyby ano, byly by české zásluhy o vznik českého státu nepoměrně větší, než byly. Zlé tušení, že byl víceméně nezaslouženým darem, měla přehlušit legenda, vznikající již záhy po 28.říjnu. Pravila, že tento den nám vyplnil náš odvěký sen. Démonizovala Rakousko a heroizovala náš odpor vůči němu. Národ tedy zahájil novou kapitolu svých dějin ve znamení neblahého "jakoby".

Ve své **averzi** k rakouskému státu zavrhl nejen Rakousko,

ale stát. Uvedli jsme již, že dosud znal pouze antitézou "národ" versus "erár", nic víc. Nemohl se stát přes noc tím, čemu se říká "státní národ" /na rozdíl od národa přírodního, kulturního/, třebaže se tak tvářil. Nebyl dostatečnou měrou národem občanů. Protože nerozpoznal, co všechno bylo a rozpadem Rakouska právem či neprávem odmítnuto, neuvědomil si včas, co všechno nového by mělo vzniknout. Nerozpoznal v plné míře svou novou odpovědnost na troskách monarchie."

Stručně k prvnímu odstavci: Lze souhlasit s tím, že se v době vzniku státu ^a dosti dlouho potom Rakousko demonizovalo. Rakousko nebylo tak špatné /po této stránce lze souhlasit i s mnohým z toho, co o něm napsal R.Malý v Pojetí dějin I/, i když v něm Češi spokojeni nebyli a spokojeni být nemohli. Je však nutno přihlídnout k tomu, že se v boji málokterá strana vyhne demonizování protivníka. Bylo celkem přirozené nenávidět a demonizovat moc, která statisíce mužů nahnala na válečná jatka, aniž by tito mužové měli sebemenší zájem o věc, za kterou se bojovalo. Že téza o nezaslouženém daru je pochybná, jsme se už zmínili; Čechy - stejně jako Poláky - ostatně tento problém kolem roku 1918 vůbec netížil. V té době bylo heslem dne právo národů na sebeurčení a oni tedy pokládali zřízení vlastního státu za své právo. Proto je nesmyslné mluvit v této souvislosti o nějakém "zlém tušení", tedy už pracuje čirá fantazie pana XYZ. Měl vysvětlit i co míní tím, že národ zahájil "novou kapitolu svých dějin ve znamení neblahého "jakoby". Čeho se to "jakoby" týká?

Vlastní tézi obsahuje druhý odstavec, jehož pochopení ztížil autor tím, že se uchýlil k nejasným formulacím. Tvzení, že Češi s Rakouskem zavrhlí ~~ix~~ i stát, je nesmysl. Zavrhování státu jako takového najdeme u nás počátkem 20.století jen u anarchistů, a dokonce i u nich odpor ke státu v souvislosti se zřízením republiky většinou zmizel. Bývalý anarchista B. Vrbenský se stal dokonce ministrem první československé vlády! Napsat, že 28.října Češi vyvlastnili jen erár, zní sice důchopně, ale srozumitelné to není.

Termínu "státní národ" se dosud užívalo většinou u toho typu vymezení národa, které za hlavní znak národa pokládalo příslušnost k nějakému státu. Tak se obvykle definoval národ např. v Anglii nebo Francii. Takovým "státním národem" Češi či

Čechoslováci sami v československém státě být nemohli, protože netvořili veškeré obyvatelstvo státu. Co chtěl autor zmínkou o "státním národu" říci, naznačuje další větou, v níž soudí, že Češi nebyli dostatečnou měrou národem občanů. I to je dosti nezřetelné, ale vzhledem k tomu, že tento termín se u nás občas objevuje /např. v Pokusu o vlast od Petra Pitharta/, máme alespoň jistou představu o tom, jaká je základní myšlenka autora: Češi nemysleli "státně", necítili za stát odpovědnost, nebyli pro svůj stát ochotni něco obětovat.

Kdyby měl pan XYZ pravdu, pak by nově zřízený stát musel vypadat moc špatně. Kupodivu tak nevypadal. První československá republika měla nepochybně mnoho chyb. Ale ze všech států, které vznikly po první světové válce, byla Československá republika státem nejdemokratičtějším a nejspořádanějším. A co víc: byla demokratičtější a spořádanější než mnohé státy, které existovaly v Evropě před první světovou válkou. Bylo by něco takového možné, kdyby výklad pana XYZ o vztahu Čechů k československému ~~byl~~ státu byl pravdivý?

Jestliže autor tvrdí, že český národ "národem občanů" nebyl, měl by ukázat, který národ vlastně "národem občanů" byl. Pokládáme za přirozené, že každý občan kterékoli země má své zájmy soukromé a rodinné a kromě toho je příslušníkem nějakého širšího společenství, které má vlastní zájmy, ať už jde o třídu, stav, církev, národ nebo i o politickou stranu. Sotva najdeme ve světě mnoho států, v nichž by většina občanů byla ochotna vždy a všude osobní i skupinové zájmy podřizovat zájmům státním. Kdyby pan XYZ podpořil svou tézi srovnáním s postoji jiných národů, mohlo by jeho tvrzení mít nějakou váhu.

Z popřevratových let i z celého období první republiky lze pochopitelně najít doklady toho, že jednotlivci i skupiny lidí prosazovali své zájmy bez ohledu na zájmy státu. Týká se to například postojů a činnosti krajních českých nacionalistů. Ale bylo by chybou vidět jen tuto stránku skutečnosti. Pročítáme-li Peroutkovo Budování státu nebo jinou solidní práci o první republice, najdeme dost příkladů toho, že i čeští politikové byli kvůli novému státu ochotni obětovat něco ze svých zájmů. Někteří socialisté brzdili svůj radikalismus, představitelé občanských /buržoasních/ stran přistupovali na reformy, které

je evidentně poškozovaly, někteří nacionalisté mírnili své protiněmecké zaměření /připomínáme alespoň postoje Václava Klobáče jako ministra národní obrany/. Také někdy až úzkostlivý - a proto často vysmíváný a ironizovaný - ohled na to, co tomu či onomu řekne Dohoda /nebo později obecně cizina/, byl výrazem snahy nedělat nic, co by poškozovalo stát.

Nešlo jen o politiky. Na rozdíl od pana XYZ tvrdíme, že většina Čechů pokládala Československou republiku za svůj stát, měla ji ráda a pociťovala vůči ní odpovědnost, kterou byla ochotna projevít i činem. O vztahu k státu svědčí již úcta a láska - pro dnešní mladou generaci dost těžko pochopitelná - českých lidí k T.G. Masarykovi. Intelektuálové ovšem uznávali Masaryka především jako myslitele a bojovníka proti národním i mezinárodním mýtům, ale pro prosté lidi bylo takové ocenění přece jen poněkud vzdálené. Masaryka milovali především proto, že byl "prezidentem Osvoboditelem". Ve vztahu k Masarykovi se u nich do jisté míry perzonifikoval vztah k jejich státu. O odpovědnosti k státu svědčí průběh mobilizace na jaře a pak zvláště v září 1938. Češi byli ochotni za svůj stát padnout. Mnichovská kapitulace, která oddalovala válku a tím pro mnohé z nich nebezpečí blízké smrti, nebyla od většiny z nich přijata s úlevou, ale s odporem a pocitem ponížení. O tom, jak se vlastní stát stal pro většinu Čechů a značnou část Slováků samozřejmostí, svědčí programy odbojových organizací za nacistické okupace. Téměř u ~~všech~~ všech bylo cílem nebo jedním z cílů obnovení československé republiky, jistěže dotvořené. Nejvýraznější výjimku tvoří ti slovenští komunisté, kteří v prvních letech války usilovali o "sovětské Slovensko" a v Čechách část skupiny mládeže "Předvoj".

Kdo nevidí tyto skutečnosti a nařiká nad tím, že se Češi po 28.říjnu nestali "státním národem" a "národem občanů", je podle našeho názoru slepý. Postoj mnohých Čechů za první světové války a za první republiky je možno - a právem - v mnohém kritizovat. Ale ne tak, jak to činí pan XYZ, jehož přístup k dějinám se jistou slepotou vyznačuje. Jako hyperkritický historik či publicista shlíží nezúčastněně a z jakýchsi výšin na hemžení lidí, kteří žili v minulosti, o něco usilovali a přitom pochopitelně dělali i chyby. Ty chyby vidí především. Pozi-

tivní jevy a činy buď přehlíží, někdy zamlčuje, nebo je nedokáže ocenit. Pochopitelně ví, jak vše v minulosti později dopadlo, a z této pozice povýšeně kárá ty, kteří to ve své době vědět nemohli. Při kritice některých jevů, které se projevovaly v nějakém společenství, ho ani nenapadne poohlédnout se po tom, zda se s těmito jevy **nesetkáme** i u jiných společenství.

S takovým přístupem k hodnocení dějin souhlasit nemůžeme.

Brno, 28.září 1987

Janus: Na okraj dnešní četby Světové revoluce od TGM
/Střední Evropa VII/

Radomír Malý

Masarykovské téma přitahuje dnes více než jindy. V souvislosti s 50. výročí smrti prvního prezidenta samostatné ČSR, které jsme si letos připomenuli, jde o jev naprosto přirozený a logický. Zabýváme-li se nadto otázkou smyslu českých dějin, potom se stává T.G. Masaryk osobností, již nelze v žádném případě obejít.

Samizdatový sborník "Střední Evropa", známý svou katolickou orientací předválečného staroříšského a durychovského typu, uveřejnil ve svém sedmém čísle příspěvek Januse, týkající se Masarykových názorů a úvah vyslovených v jeho "Světové revoluci".

Stať je sympatická především tím, že zaujímá v Masarykově osobnosti vyvážený a spravedlivý postoj. Nepropadá ani nekritickému nadšení, jež v první republice vyústilo v kult "prezidenta Osvoboditele", ani jednostranně negativnímu odsudku, charakteristickému pro předválečnou éru u naší politická pravice a v období tzv. reálného socialismu u komunistů.

Autor poukazuje na knihu, kterou dnešní mladá generace prakticky nezná. Správně píše: "Po šedesáti letech je Světová revoluce od T.G. Masaryka v domácím prostředí knihou odloženou." Je třeba být Janusovi vděčný především za to, že provokuje ke studiu Masarykova díla, neboť v souvislostech s letočními oslavami jubilea jeho úmrtí se nemohu zbavit dojmu, že se v neoficiální /dnes už i oficiální/, viz článek Galandauerův v Rudém právu/ struktuře o něm píše a hovoří, ale málo podněcuje k četbě jeho prací, které patří mezi klíčové, chce-li kdo pochopit kontinuitu vývoje českého politického myšlení a s tím souvisejícího sporu o smysl českých dějin.

Janus vytýká Masarykovi utilitarismus při zacházení s pojmy theokracie a demokracie a při hodnocení českých dějin. Domnívám se, že s ním lze v zásadě souhlasit. Snad jen by bylo vhodné doplnit, že jak Německo, tak i Rakousko-Uhersko, které Masaryk řadí mezi Theokracie, se ~~svými~~ svým politickým uspořádáním od tradičně demokratických států, jakými byly Francie, Británie a USA, v principu nelišily. Jak v císařském Německu, tak i

v pověstném "copařském" Rakousku fungovaly parlament a volná hra politických stran ve stejné míře jako v královské Anglii ~~xx~~ a republikánské Francii. Schéma demokracie kontra theokracie, použité Masarykem, bylo skutečně utilitární a naprosto mylné. V první světové válce vůbec nešlo o zápas theokracií s demokraciemi ani žádných jiných -ismů a ideologií, ale o boj mocenských bloků o vliv a světovládu. Masaryk a emigrace hleděli z tohoto zápasu maximálně vytěžit pro český národ.

Snad bych jen vytkl Janusovi, že Masaryka v tomto směru posuzuje až příliš přísně. Rozbitá Rakouska-Uherska nebylo šťastným řešením, nicméně nelze obviňovat jen Masaryka a exil. Prvotní příčina tkví v tom, že vídeňská vláda na emancipační požadavky Čechů víc jak půl století nereagovala a odmítala je, popřípadě lavírovala se zjevnou neochotou vyjít jim jakkoliv vstříc. Nelze proto Čechům vytýkat, že využili příležitosti, ani Masarykovi, že se postavil do čela těchto snah. Nicméně pohled, že rozpad Rakouska-Uherska nebyl pozitivním jevem našich dějin, je třeba prohlubovat zvláště ve spektru pozdějšího neblahého vývoje, který má s tím svoji souvislost, což předvídal už Palacký, jehož Janus považuje za duchovního předchůdce Masarykova. Není tomu tak docela. Palacký si nikdy nepřál rozpad Rakouska-Uherska. Jeho věta "Bylí jsme před Rakouskem, budeme i po něm" nebyla vyslovena jako radostné Libušino proctví, nýbrž jako neblahá zvěst Kassandřina. Palacký tušil, že český národ zánik Rakouska přežije, ale o jeho další osud se velmi obával, na rozpad habsburské federace se netěšil. V tom tedy Masarykovým předchůdcem rozhodně není.

Zcela na místě je Janusova výtku Masarykovi, že ve své filozofii českých dějin vyloučil "ty komponenty ..., které měly charakter syntetizující..." a proto v ní není prostoru pro přemyslovské Čechy nebo dobu Karla IV. Tento aspekt považuji za nejdůležitější z jeho článku, neboť vytyčuje požadavek opravdu syntetického pohledu na české dějiny, který tolik postrádáme.

Čtyři hlasy k pojetí českých dějin

Jan Šimsa

Zaujat, ale roztrpčen článkem "Jak jsme bourali Rakousko ..." jsem v témže Svědectví /číslo 80, 1987, s.829-836/ četl článek Karola Beláka-Bergera z Mnichova s potěšením. Slovenský autor se nepovažuje za odborníka na české dějiny, ale za jejich "pilného čtenáře". Článek nazval "Akým smerom? Úvaha o českých dejinách a dnešku."

Sečtělост, zaujatost a přitom pohled zvenčí umožňuje autorovi klidně pojednat o demokratických impulsech v českých dějinách ve smyslu Palackého a Masaryka, ale i moderního Golo Manna v jeho hodnocení ústavy Koruny české. Belák-Berger považuje československou meziválečnou republiku, která si zachovala svůj demokratický pořádek, za "skoro zázrak". Poznamenává, že na půdě demokratického pořádku stáli i čeští katolíci, což v Evropě mezi válkami nebylo nic samozřejmého. Demokratičnost 1.republiky měla silný vliv i na komunisty. V závěru obhajuje liberalismus a budoucnost vidí ve svobodné, humánní, odpovědné, ale svými chybami již poučené, liberální demokracii.

Polemika marxistického autora Luboše Kohouta z Prahy je nazvána "Historické mýty a prověřené skutečnosti o příčinách a důsledcích rozkladu Rakousko-Uherska /K úryvku práce XYZ "Jak jsme bourali Rakousko..." - Svědectví 80/1987, roč.XX/. Na 34 stranách strojopisu rozebírá Kohout přístup autora XYZ a upozorňuje na příbuznost přístupu jeho a jemu podobných se "stalinsko-gottwaldovskou verzí" následků pádu Rakouska. Luboš Kohout pak podrobně zasazuje poslední desetiletí rakouské politiky před válkou do doby a do politických a hospodářských poměrů. Odmítá snahy omlouvat připojení Rakousko-Uherska k Německu, jímž se vytvořil základ Ústředních mocností. Pokouší se - při vší kritičnosti - pozitivně zhodnotit podíl lidových vrstev, části české domácí reprezentace a zvláště exilových vůdců na vytvoření samostatné československé republiky. Připojuje i zasvěcené informace o Boh.Šmeralovi. Ukazuje i na úspěchy české domácí reprezentace v letech 1914-1916 a plasticky líčí politiku závěrečných válečných let. Stať Luboše Kohouta je dobrým příkladem, jak marxistické školení může napomoci hlubšímu a přesnějšímu zasazení do doby a daných poměrů, dá-li si his-

torik práci s konkrétními fakty a přečetli rozsáhlou literaturu. Trochu tvrdě až nespravedlivě motivuje autora jako konzervativního až reakčního obhájce Rakousko-Uherska, který historii až falšuje.

Studie Vladimíra Turka "Masarykova realizace českého nacionalismu" je pětistránková historická skica obírající se monotematicky vznikem republiky. S odvoláním na Winstona Churchilla, Gordona Skillinga a Golo Manna Turek tvrdí, že založení mnohonárodnostní republiky na vratkém základě českého nacionalismu byl pokus odsouzený k neúspěchu od samého počátku. Důraz Turkův je na kontrastu mezi Masarykovou předválečnou prorakouskou politikou a jeho rozhodnutím v říjnu 1918 proti Rakousku a pro samostatnou československou republiku, v níž vidí realizaci českého nacionalismu. Je to četba inspirativní, není však podložena historickými fakty, jejich kritickým zhodnocením a chybí objasnění, čemu autor říká nacionalismus a jak rozumí Masarykově pojetí národa a státu.

Čtyřstránková polemická glosa Jana Marka "Nesmyslná minulost?" pro Lidové noviny vytýká autorovi XYZ /a jeho článku ve Svědectví "Jak jsme bourali Rakousko..."/ především to, že nemá ujasněno, zda stojí na pozici rakouské státnosti či na pozici státnosti československé. XYZ dává najevo lítost nad rozpadem Rakousko-Uherska, ale místo rozboru jeho chybné politiky kritizuje Čechy, že nepostřehli, jakou šanci v Rakousku mají. Jestli mu šlo o státnost rakouskou, pak měl odboj zásadně odsoudit a ne jej difamovat pro jeho nedostatečnost. Jestli mu jde o výchovu k československé státnosti, pak neměl podle Marka odboj snižovat zkreslujícími zkratkami, ale po zásluze - byť i kriticky - ocenit. "Stálo za to využít jedinečné příležitosti k vytvoření samostatného státu? Je první republika hodnotou, jež obohatala náš národ?" Jan Marek nás nenechává na pochybách, že on dává na obě otázky odpověď kladnou. Jím kritizovaný autor však neumí kriticky rozlišit dobré od zlého, vrší jen pasiva a československé vítězství roku 1918 se mu ztrácí za pozdějšími programy. "Vyjadřuje nevěli ke svobodě," končí Jan Marek svou polemiku.

Zmíněné hlasy ukazují živou aktuálnost otázek, které si budeme znovu klást při 70.výročí vzniku československé republiky v roce 1988.

O B S A H

Úvodem		2
Bedřich Loewenstein	České dějiny národní identita /Sedm tezí/	3
Pavel Stránský	Češi ve dvacátém století	13
Tomáš Janů	Poznámky na okraj diskuse o smyslu a pojetí českých dějin	25
Šimona Loewensteinová	Hodnoty a historie /Esej anebo provokace českých historiků/	37
Polemika - recense - zprávy		
Jaroslav Mezník - Jan Šimsa	Můžeme být na ně hrdí /Proti hyperkritickému přístupu k hodnocení vzniku českosloven- ské republiky/	56
Janus: Na okraj dnešní četby Světové revoluce od TGM	/Střední Evropa VII/ /Radomír Malý/	68
Čtyři hlasy k pojetí českých dějin /Jan Šimsa/		70
Obsah		